

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

КОНОВАЛЬЧУК ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА

УДК 37.012:101

**РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ
В ПРОСТОРИ ОСВІТИ**

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому педагогічному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Скотна Надія Володимирівна,
Дрогобицький педагогічний університет
імені Івана Франка, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Клепко Сергій Федорович,
Полтавський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
ім. М. В. Остроградського,
проректор з наукової роботи;

доктор філософських наук, професор
Бойченко Наталія Михайлівна,
Національна медична академія
післядипломної освіти імені П. Л. Шупика,
доцент кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор
Молодиченко Валентин Вікторович,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри початкової освіти.

Захист відбудеться 2 жовтня 2017 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, Україна, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, дев'ятий поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, Україна, м. Київ, вул. Бастіонна, 9.

Автореферат розіслано 1 вересня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Червона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Орієнтири інноваційного розвитку сучасної освіти визначені динамікою глобальних еволюційних процесів, спрямованих у бік збільшення структурної складності. Багатовекторний процес розгалуження комунікаційних та інформаційних мереж, що пронизують світовий простір та інтегрують цивілізацію в єдину цілісну систему, відкриває людині нові можливості разом із високими вимогами до здатності їх досягнути. Життєздатність людини в мережевому суспільстві, релевантність нелінійним інноваційним і непередбачуваним процесам буття в усій варіативності його ймовірних змін і сценаріїв ґрунтується на унікальному ресурсі – творчому потенціалі особистості. Як синтез здібностей, властивостей та готовності й можливості людини до продуктивної життєдіяльності, творчий потенціал конститується в освітній взаємодії.

Актуальність філософсько-освітнього розроблення проблеми розвитку творчого потенціалу особистості особливо висока в контексті сучасного становлення суспільства знання. Через характерне багаторазове мережево-технологічне посилення генералізації впливу людини на навколишній світ підвищуються вимоги до змісту та валентності творчої діяльності, ґрунтованої на відповідальності людини за її наслідки. Тому перед сучасною освітою постає складне завдання: розвиток творчого потенціалу особистості на засадах відповідальності. Розв'язання цього завдання ускладнене кризовими явищами в освіті, які, зокрема, зумовлені вузько прагматичними установками, орієнтацією на відтворення стандартів, фрагментарністю сприйняття реальності, викривленням соціально-перцептивної інформації, маніпулятивною взаємодією, девальвацією моральних цінностей тощо.

Продуктивний розвиток особистості можливий за умови переструктурування цінностей у контексті зміни орієнтирів освітнього процесу з репродукції стандартів суспільно-історичного досвіду на продуктивну освіту, засновану на принципах творчої життєдіяльності. Зазначене актуалізує філософське дослідження фундаментальних засад нової онтології освіти як можливого оптимального простору розвитку творчого потенціалу особистості.

Проблема творчої особистості в діахронному вимірі має пріоритетний статус у системі знань про людину. У наш час означена проблема прогнозує найважливіші вектори праксеологічних пошуків та науково-теоретичних досліджень. Вагомий внесок у її розроблення зробили Ф. Баррон, Дж. Гілфорд, В. Гордон, Г. Лозанов, К. Роджерс, А. Ротенберг, Ч. Тейлор, Р. Торренс, В. Франкл та ін. Закономірним є наукове зацікавлення проблемами осмислення природи творчих процесів у античній філософії; концепціями творчості у філософії Відродження на континуумі від уподібнення людини Богові до «демонічного естетизму»; класичною філософією (І. Кант, Л. Фейєрбах, І. Фіхте та ін.); екзистенціалізмом (А. Камю, Ж. П. Сартр та ін.). Філософські погляди на природу творчості в концепціях М. Бахтіна, М. Бердяєва, Г. Сковороди, А. Бергсона, В. Роменця, А. Маслоу є джерельним підґрунтям для розвитку сучасних ідей, актуалізованих викликами глобалізованого світу. Варто вирізнити роботу А. Бергсона «Творча еволюція», де творчість набуває «гранатного», тобто трансгресійного, характеру.

Процес становлення творчої особистості аналізують як міждисциплінарну проблему в різних аспектах: уточнюють співвідношення інтелектуальних здібностей, творчих якостей і мислення індивіда (В. Андреев, Д. Богоявленська, І. Кон, Т. Кудрявцев, В. Моляко, Я. Пономарьов та ін.), виявляють істотні ознаки креативності як однієї з інтегральних соціально значущих якостей особистості (С. Аріетті, Е. Крік, Р. Мей, Є. Яковлева та ін.), піддають суттєвому переосмисленню саме поняття «творчість» (А. Бодо, Б. Раушенбах, Р. Ремушам, А. Хатсон, С. Штейн, М. Чиксентміхайї та ін.). Роль творчості в структурних трансформаціях особистості досліджено через призму психоаналізу (З. Фройд, А. Фройд, Ш. Ференці, Ф. Александер); в аналітичній психології К. Г. Юнга творче начало визначене архетипами колективного несвідомого; в індивідуальній психології А. Адлера творче «Я» потрактоване як сила становлення особистості та її унікального стилю життя. У гуманістичному річищі психоаналізу досліджує соціальну творчість Е. Фромм; у логотерапії аналізує творчість як сенс життя В. Франкл; як універсальна характеристика людини вона постає в теорії самоактуалізації А. Маслоу.

Сучасний статус феномену «творчий потенціал» зумовлений його актуальністю та вживаністю в різних галузях буття людини як основного вихідного поняття в антропоцентричній парадигмі. Однак цілісне й змістовне його розуміння відсутнє через латентний характер і нелінійну детермінацію становлення та розвитку, що переконує в необхідності цілеспрямованого наукового дослідження проблеми розвитку творчого потенціалу в цілісній і продуктивній життєтворчості особистості.

Теоретико-практичні аспекти проблеми творчого потенціалу особистості тісно пов'язані з такими підходами: з ідеєю К. Гольдштейна про закладені в організмі вроджені потенції (potentialities), які здатні самоактуалізуватися; із теоріями самоактуалізації А. Маслоу і К. Роджерса; із поняттям психологічного капіталу М. Чиксентміхайї та Ф. Лютанса; із поглядами на потенціал особистості (М. Каган, Ю. Резнік); із концепцією особистісного потенціалу Д. Леонтьєва; із розумінням творчого потенціалу як «обдарованості» та «готовності до творчої діяльності» (Г. Костюк, Б. Теплов, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, Н. Кузьміна, В. Моляко); із концепцією життєтворчості Л. Сохань та виконаними на її основі дослідженнями стилів життя (Р. Ануфрієва, Є. Головаха, О. Злобіна, Н. Паніна, О. Резнік, Н. Соболева, М. Шульга та ін.) і мистецтва жити в його різних ракурсах (Г. Горак, А. Єрмоленко, Г. Коваadlo, С. Кримський, М. Култаєва, В. Лях, В. Малахов, М. Попович, Л. Ситниченко, М. Степаненко, І. Степаненко, В. Табачковський, Н. Хамітов та ін.).

Проблема формування й розвитку творчого потенціалу в контексті соціальних трансформацій ХХ – ХХІ ст. представлена в працях західних дослідників: Ф. Ар'еса, З. Баумана, Д. Белла, Ж. Бодрійяра, Ф. Броделя, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, К. Леві-Строса, Н. Лумана, Г. Маклюєна, А. Камю, М. Кастельса, Г. Маркузе, А. Маслоу, Х. Ортеги-і-Гассета, П. Сорокіна, А. Турена, Е. Тоффлера, П. Штомпки та ін.

Особливості розвитку творчого потенціалу особи на межі тисячоліть проаналізовані також В. Байденком, Г. Батіщевим, І. Біріч, А. Вербицьким, Б. Вишеславцевим, В. Гайденком, І. Герасімовою, В. Іноземцевим, М. Каганом,

В. Казначеевим, С. Кара-Мурзою, І. Коном, С. Курдюмовим, А. Коршуновим, В. Лекторським, Н. Мотрошиловою, І. Меркуловим, А. Назаретяном, О. Новіковою, О. Огурцовим, Г. Осиповим, В. Платоновим, О. Тихомировим, А. Урсулом та ін.

Фундаментальні дослідження з проблематики творчості та творчого потенціалу особистості провадять вітчизняні науковці і їхні послідовники в різних контекстах та інтерпретаціях (О. Александрова, Л. Батліна, Є. Бистрицький, І. Бичко, А. Бойко, Л. Губерський, М. Євтух, І. Зязюн, Г. Козловська, В. Кремень, С. Кримський, М. Мовчан, І. Надольний, О. Поліщук, М. Попович, С. Пролєєв, Д. Свириденко, В. Слюсар, Л. Сохань, І. Степаненко, С. Сухачов, О. Чаплигін, В. Шинкарук, Н. Хамітов).

Окремі аспекти розвитку творчого потенціалу людини в контексті філософії освіти розкриті в працях В. Андрущенка, Н. Бойченко, В. Буряка, В. Воронкової, Б. Гершунського, Л. Горбунової, Е. Гусинського, А. Запесоцького, С. Клепка, С. Кузьміної, М. Култаєвої, В. Муляра, А. Остапенка, І. Предборської, В. Савельєва, П. Сауха, Н. Скотної, О. Скубашевської, І. Степаненко, Т. Хагурова, С. Черепанової.

Обґрунтування процесу розвитку творчого потенціалу особистості спонукає до з'ясування змісту його фундаментальних засад та когерентних чинників. Одним з основних атрибутів усвідомлюваного світу, який людина сприймає найпершим і в якому вона розвивається, є простір. В особливо організованому соціокультурному та психолого-педагогічному просторі наявний ресурс освіти, що сприяє розвитку творчого потенціалу особистості. З огляду на це, феномен «простір освіти» потребує науково-філософської рефлексії.

Аналіз наукових джерел дає змогу констатувати про фундаментальність теоретичних і методологічних розробок у галузі філософії освіти в контексті обґрунтування проблем і перспектив сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Бех, В. Кремень, М. Култаєва, С. Курбатов, В. Лутай, І. Предборська, С. Пролєв, З. Самчук, В. Скотний, Н. Скотна, С. Клепка, В. Молодиченко та ін.). Філософські засади системи освіти схарактеризовано у фундаментальних працях Б. Гершунського, О. Огурцова, А. Гофрона, О. Тягла, Т. Воропай та ін.

Проблема пізнання й суспільства, заснованого на знаннях в інформаційному світі, концептуалізована в наукових розвідках зарубіжних учених: Д. Белла, П. Бергера, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Г. А. Жиру, М. Кастельса, К. Мангайма, Е. Морена, Т. Лукмана, Х. Ортегі-і-Гассета, Е. Тоффлера, П. Фрейре та ін. Проблематика динаміки пізнання й розвитку у викликах сучасної цивілізації та парадигмах розвитку системи освіти представлена в роботах вітчизняних дослідників: М. Бойченка, Н. Бойченко, В. Возняка, О. Гомілко, Л. Горбунової, С. Калашнікової, С. Клепка, С. Курбатова, В. Молодиченка, С. Пролєєва, Ю. Скиби, Н. Скотної, І. Степаненко, О. Слюсаренко, В. Шамрай та ін. У зарубіжних наукових джерелах акцентовано на трансформації освіти в сучасну епоху (Дж. Мезіроу, П. Щедровицький та ін.), на теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, критичній педагогіці Г. А. Жиру. Основу фундаментальних засад простору освіти визначили дослідження таких науковців: О. Асмолова, М. Бубера, Е. Гуссерля, Г. Йонаса, Н. Лумана, Ж.-П. Сартра, А. Селігмена, Г. Сковороди, А. Швейцера, П. Штомпки, Е. Шострома, П. Юркевича та ін.

Важливою теоретичною базою нашого дослідження та підґрунтям для узагальнення його результатів став доробок українських учених: В. Андрущенко, В. Беха, Є. Бистрицького, М. Бойченка, В. Зінченка, Л. Горбунової, Е. Герасимової, І. Добронравової, А. Єрмоленка, В. Заблоцького, А. Ілленка, В. Ільїна, Г. Касьянова, С. Калашникової, В. Кизими, С. Клепка, В. Корженка, І. Кудрі, М. Култаєвої, С. Курбатова, В. Лук'янця, В. Лутая, О. Мамалуя, М. Михальченка, В. Молодиченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, І. Предборської, С. Пролєєва, М. Романенка, В. Рябченка, В. Скотного, Н. Скотної, О. Слюсаренко, І. Степаненко та ін.

Акцент на розвивальному потенціалі освіти вможливує теоретичні розвідки в царині філософії освіти, а також онтологічні, культуротворчі, філософсько-антропологічні, аксіологічні, гуманітарні, праксеологічні рефлексії перспектив освіти як простору розвитку творчого потенціалу людини в умовах трансформації сучасного світу. Протиріччя між об'єктивною потребою суспільної та освітньої практики щодо становлення творчої особистості та недостатньою розробленістю відповідних концептуальних і науково-теоретичних засад у філософії освіти з урахуванням вимог і викликів сучасного суспільства визначило вибір теми дослідження «Розвиток творчого потенціалу особистості в просторі освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця є складником комплексної науково-дослідницької роботи кафедри філософії «Діалектика духовних процесів», що входить до тематичного плану науково-дослідницької роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (державний реєстраційний номер 0112u005096). Тему дисертації затверджено 22.01.2015 р. на засіданні Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол № 1. Робота виконана на кафедрі філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного.

Метою дисертаційної роботи є розроблення філософсько-освітньої концепції розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає **виконання основних пошукових завдань**:

- проаналізувати культурно-історичні особливості розвитку ідеї творчості та дослідження проблеми потенціалу особистості в контексті філософського дискурсу;
- окреслити й з'ясувати зміст творчого потенціалу особистості як цілісного динамічного ресурсу її потреб, здібностей, властивостей і можливостей їх утілення;
- обґрунтувати необхідність розвитку й реалізації творчого потенціалу на основі особистісної відповідальності;
- виявити специфіку взаємозв'язку рівнів онтогенетичного розвитку особистості та її творчого потенціалу з метою визначення вихідних умов становлення і втілення творчого потенціалу, якісно параметризованого атрибутами гідності, свободи і відповідальності;
- дослідити розвиток творчого потенціалу особистості як зміну взаємоперехідних станів стабільності-порядку й мінливості-хаосу;
- визначити змістове наповнення й принципи функцій регуляції та організації творчого потенціалу особистості та діапазон стратегій його реалізації на основі їхньої синергії;

– експлікувати ресурс розвитку простору освіти на основі його сумірності творчому потенціалу особистості;

– розробити філософсько-освітню модель розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти;

– обґрунтувати рефлексивний дискурс як інструментарій розвитку творчого потенціалу особистості;

– схарактеризувати фундаментальні засади розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти.

Об’єкт дослідження – творчий потенціал особистості.

Предмет дослідження – розвиток творчого потенціалу особистості в просторі освіти.

Методи дослідження. У дисертації застосований міждисциплінарний підхід та використано загальнонаукові принципи об’єктивності, системності, історизму, світоглядного плюралізму, а також логіко-семантичний, системний і прогностичний підходи у вивченні й узагальненні наукової проблеми. Вихідна методологічна настанова дослідження передбачає наявність різних, відносно самостійних теоретичних моделей характеристики об’єкта. Принцип об’єктивності дав змогу провадити неупереджений аналіз наукових концепцій творчості та творчого потенціалу в контексті філософії освіти. Системний, логіко-семантичний і прогностичний підходи сприяли комплексному аналізу онтологічних засад освіти в обґрунтуванні категорії «простір освіти». У контексті постнеокласичної картини світу евристично цінним для розроблення проблеми розвитку творчого потенціалу особистості виявився синергетичний підхід. Практичне залучення теорії самоорганізації, позитивної дезінтеграції, конструктивізму, енактивізму й трансформативної освіти, їхня інтеграція, філософське обґрунтування та інтерпретація вможливили всебічний і поглиблений аналіз досліджуваного феномену, експлікацію його розвитку як взаємоперехідних станів саморегуляції та самоорганізації й розроблення покрокової моделі розвитку в просторі освіти. Вивчення процесу розвитку творчого потенціалу зроблено на засадах концептуального підходу, заснованого на єдності дискретного і континуального, своєрідного та закономірного в розвитку творчого потенціалу особистості, а також концепції його універсальності й можливості реалізації в стратегії життєтворчості. До методологічного апарату дослідження увійшли на засадах взаємодоповнення провідні ідеї постмодернізму та постструктуралізму, принципи системного аналізу складних, багатомірних нелінійних систем, якими є як особистість, її творчий потенціал, так і сучасний простір освіти. Методологія онтологічного підходу у філософсько-освітньому дискурсі значною мірою зорієнтувала на визначення фундаментальних засад продуктивного розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти (принципи відповідальності, кордомедійності, холістичності, рефлексійності, довіри, гідності), що передбачають інтеграцію в систему принципів інноваційної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів. На засадах інтеграції культурно-історичних надбань філософії, міждисциплінарних знань розроблено філософсько-освітню концепцію розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти.

Унаслідок проведеного дослідження *вперше*:

– обґрунтовано зміст творчого потенціалу особистості як динамічно-цілісного ресурсу потреб, здібностей, властивостей і можливостей особистості, для яких характерна латентність, нелінійність розвитку, полісемантичність, нестійкість, непередбачуваність, здатність до трансгресії, що може зумовлювати потужні деструктивні наслідки й водночас є основним ресурсом продуктивної життєдіяльності особистості, прогресивного розвитку суспільства і цивілізації;

– розроблено філософсько-освітню концепцію розвитку творчого потенціалу особистості, якісно параметризованого атрибутами гідності, свободи й відповідальності відповідно до прогресивних орієнтирів сталого розвитку людства;

– експліковано розвиток творчого потенціалу особистості як зміну станів порядку – стабільності і хаосу – ентропії, як перехід від однієї стадії до іншої, що інтегрує досвід, отриманий раніше, і водночас перевершує його;

– запропоновано дев'ятикрокову модель розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти, яка передбачає переходи, залежно від рівня розвитку свідомості та безвідносно до віку;

– обґрунтовано систему принципів, які, взаємодоповнюючись та взаємопідсилюючись в умовах інтеграції в інноваційний простір освіти, сприяють розвитку творчого потенціалу особистості як основи формування ключових компетентностей та становлення й реалізації стратегії життєтворчості.

Уточнено:

– уявлення про творчий потенціал людини на основі синергетичного підходу до розуміння творчості як відкритого процесу стосовно можливостей багатоманітного світу, що ґрунтується на потенційній здатності занурюватися в хаос та виходити з нього, переходити зі стабільної чи циклічної активності до генерування несподіваних ознак і властивостей, емоційних виявів поведінкових реакцій, оригінальних уявлень, варіантів діяльності;

– значення онтогенетичного розвитку особистості як матричної форми для розвитку творчого потенціалу, як процесу трансформації потенційного в можливе, що супроводжується переходом на вищу стадію поза жорсткою детермінацією;

– ресурс простору освіти як його трансформація до параметрів необмеженості територіально-часовими вимірами, нелінійності, відкритості динамічно-цілісним трансформативним процесам інтерсуб'єктивної взаємодії в інформаційній мережі глобальної комунікації;

– взаємозв'язок інноваційного розвитку простору освіти та розвитку творчого потенціалу особистості, підґрунтям чого є їхня сумірність.

Набули подальшого розвитку:

– уявлення про простір освіти як інтегративне утворення предметних, інформаційно-технологічних, чуттєво-емоційних, знаково-символічних, раціонально-інтелектуальних та інтуїтивно-духовних реальностей; культурно-історичного досвіду людства, знання сучасного світу та перспективи людської цивілізації; архаїчного змісту колективного несвідомого, досвіду індивідуального історичного розвитку особистості з трансперсональним досвідом; формально-структурованого, формалізованого, стихійно-формалізованого способу отримання знань; особистого, соціального, транскультурного досвіду; процесів інтеграції та диференціації, що визначають його динамічну стабільність;

– інновативність дискурсу як засобу розвитку творчого потенціалу особистості на підставі інтеграції його потенційних можливостей, зокрема відкритості, нелінійного характеру, динамічної цілісності, непередбачуваності перебігу, трансгресивності, що сумірні властивостям творчого потенціалу особистості та якостям рефлексії: динамічність, спрямованість, циклічність, миттєвість, трансверсальність;

– наукові уявлення про процеси регуляції та втілення творчого потенціалу особистості на принципах гомеостазису та ієрархічності, нелінійності, відкритості, нестійкості, емерджентності;

– уявлення про індивідуальні стратегії життєдіяльності особистості як спосіб реалізації творчого потенціалу на основі механізмів саморегуляції та самоорганізації; визнана можливість узагальненої типізації стратегій: адаптативної та життєтворчої;

– обґрунтування значення та особливості трансгресії в розвитку й реалізації творчого потенціалу особистості.

Практичне значення результатів роботи полягає в її спрямованості на розв'язання проблеми послідовної реорганізації сучасної національної системи освіти на основі впровадження в педагогічну практику концепції розвитку творчого потенціалу особистості, застосування якої в системі освіти в контексті педагогічної та соціокультурної практики вможливує розвивальну взаємодію творчої особистості з простором освіти, результатом чого є становлення фундаментальних засад для конструктивної динаміки й еволюції соціального і світового простору та реалізації стратегії життєтворчості особистості.

Отримані результати дисертаційної роботи покладені в основу концепції науково-практичного проекту «Розвиток освітнього простору регіону» на базі КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» на 2016–2021 рр. Напрацьовані матеріали можуть бути застосовані для філософсько-освітніх, соціально-філософських, системно-педагогічних міждисциплінарних і теоретичних досліджень у проблемному полі філософії освіти, у процесі викладання курсів філософії, історії та теорії освіти, а також педагогіки, культурології, філософії освіти, філософської антропології; у процесі підготовки підручників, навчально-методичних матеріалів, навчальних посібників, довідкової літератури з проблем сучасної філософії освіти, а також у різних формах навчально-розвивальної роботи, що сприяє пізнанню й розвитку методологічної культури суб'єктів освітнього простору. Особливе значення дисертації полягає в обґрунтуванні пріоритетності принципів відповідальності, кордомедійності, рефлексійності, динамічної цілісності, довіри, гідності в парадигмі філософії людиноцентризму.

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконане самостійно. Висновки та основні положення, що мають наукову новизну, отримані автором унаслідок його власного наукового пошуку. Результати опубліковані в монографії, 14 статтях у фахових виданнях із філософії та 8 статтях у міжнародних наукових фахових виданнях. 2 статті, унесені до наукометричних баз наукового цитування, написані у співавторстві з науковим консультантом, де авторів належить ідея та визначення підходу до її розв'язання, що становить 70 % матеріалу.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення дисертації відображені в публікаціях автора, доповідях, що були схвалені на вченій раді, щорічних наукових конференціях, наукових студіях, наукових семінарах, майстер-класах, розширених засіданнях кафедри психології КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» та кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Результати досліджень апробовано на конференціях, конгресах, семінарах різного рівня, зокрема *міжнародного*: «Чемпіонат Світу, континентальні, національні та регіональні першості з наукової аналітики» (Лондон, Великобританія, 2011), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2014); «Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2014» (Пшемисль, Польща, 2014), «Věda a technologie: krokdbudoucnosti – 2014» (Прага, Чехія, 2014), «Иновации в современном образовании: опыт и перспективы» (Ставрополь, 2014), Міжнародній науковій конференції «Problems of Humanities and Social Sciences» (Будапешт, 2015), «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (Одеса, 2015), «Сучасний вимір психології та педагогіки» (Львів, 2015), «Суспільні науки: напрями та тенденції розвитку в Україні та світі» (Одеса, 2015), «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH (Відень, Австрія, 2015); «Інновації та традиції в сучасній науковій думці» (Київ, 2015), «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (Львів, 2015); *всеукраїнського*: II Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні проблеми практичної психології» (Дрогобич, 2015).

Науково-практичні напрацювання дисертації стали основою консультативного супроводу всеукраїнських експериментів:

– «Психолого-педагогічне забезпечення особистісно-зорієнтованої освіти на засадах гуманної педагогіки в середній загальноосвітній школі» (наказ МОН України № 237 від 09.03.2016; наказ МОН України № 832 від 15.07.2016);

– «Створення науково-методичних засад формування у дітей навчально-дослідницьких умінь» (накази МОН України № 476 від 18 квітня 2012 року).

Публікації. Результати дисертаційної праці відображено у 52 публікаціях, серед них 1 одноосібна монографія, 14 статей у фахових виданнях із філософії та 8 статей у міжнародних наукових фахових виданнях та виданнях, що внесені до наукометричних баз наукового цитування, 18 тез та матеріалів виступів на наукових конференціях, 7 статей у наукових та періодичних виданнях, 2 науково-методичні посібники, 1 навчально-методичний посібник, 1 довідник.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до них, списку використаних джерел до кожного розділу (48 сторінок). Загальний обсяг дисертації становить 486 сторінок, основний зміст роботи викладено на 396 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми і ступінь розробленості проблеми дослідження, зв'язок роботи з науковими темами, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, схарактеризовано наукову новизну його результатів, їхнє практичне значення, наведено дані про особистий внесок здобувача, про апробацію результатів та публікації з теми дослідження, визначено структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Онтологічний статус проблеми потенціалу творчої особистості в системі філософських знань»** проаналізовано культурно-історичне становлення проблеми творчого потенціалу від міфологічного етапу розуміння творчості до сучасного науково-теоретичного її осмислення на засадах синергетичного підходу. У підрозділі 1.1. **«Культурно-історична генеза ідеї творчості людини»** висвітлено сутність початкової нерозривної єдності людини зі світом, з'ясовано їхню відповідність як мікро- і макрокосму в міфологічній формі пізнання світу. Простежено зародження антропоорієнтаційних тенденцій у середньовічній культурі, розширення меж творчої реалізації людини в епоху Відродження (Дж. Манетті, Дж. Піко делла Мірандола, М. Кузанський, М. Фічіно, Данте); зміну ціннісних орієнтирів у новочасній культурі. Раціоналізм постає найважливішою культурною цінністю епохи Просвітництва (Ф. Бекон, Р. Декарт), а завданням творчості є вдосконалення особистості, життя суспільства, усього матеріального світу. Досліджено зміщення акцентів представниками романтизму в розумінні творчої діяльності із розуму на уяву і фантазію. Творчість постає інтуїтивним проникненням у невидимий і безмежний вищий світ.

У підрозділі 1.2. **«Проблема творчості в наукових дослідженнях»** проаналізовано особливості репрезентативних теорій творчості XIX–XX століть. Розуміння творчості як активної діяльності людини, спрямованої на створення нового й перетворення реального, що характерне для раціоналістичних теорій (І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, К. Маркс). Філософія постмодернізму акцентувала у творчості деконструктивний та деструктивний моменти (Ж. Дерріда, Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, У. Еко). Схарактеризовано особливості ірраціоналістичних теорій, в основі яких лежить творчість як спонтанний процес особистісної активності, що ґрунтована на інтуїції й передбачає наявність геніальності, локалізованої в несвідомому – творчому джерелі людини (З. Фройд, К. Г. Юнг, Е. Фром). Творчість із позицій концепції «всеєдності» постає гармонійним поєднанням Добра, Істини, Краси, виявом цілісності, гідності особистості (В. Соловйов, П. Флоренський, М. Лосський, С. Франк).

Для сучасного розуміння творчості евристично цінною є позиція М. Бердяєва стосовно універсальної природи здатності кожної людини творити, що зумовлює своєрідність й унікальність її буття. Особливу увагу зосереджено на концепції творчої еволюції А. Бергсона, згідно з якою життя, що розвивається, постає безперервним творенням, а розвиток світу як органічного цілого визначений часом і «життєвим поривом». «Життєвий порив» формується з потреби творчості, він оволодіває матерією, яка є необхідністю, і прагне внести в неї невизначеність та свободу.

Тема загальності, тотальності творчості як атрибута матерії загалом, усього органічного світу розвинута в креативній онтології (О. Субетто). Обґрунтовано евристичну цінність синергетичного підходу (І. Пригожин, І. Стенгерс, О. Князева, С. Курдюмов) в еволюції ідеї творчості, представники якого визнають креативність хаосу. На засадах синергетики творчість визначає комплекс органічних систем, здатних до саморозвитку, для яких характерна внутрішня когерентність та детермінованість, бінарне співіснування структурності та хаосу. Творчість схарактеризовано як відкритий процес стосовно можливостей багатоманітного світу. Діяльність постає конститутивною основою для творчості. Хаос кваліфікують як конструктивний механізм самоорганізації складних систем і визначальну умову розвитку системи за власним сценарієм.

У підрозділі 1.3. «Потенціал людини у фокусі філософської рефлексії» виявлено, що традиційно потенціал людини трактують як її потреби і здібності, що є внутрішньою частиною буття та її інтегральними якостями.

Зазначено, що, попри зосередження інтересу багатьох наук та напрямів на дослідженні проблеми потенціалу (філософія, економіка, психологія, фізика; марксизм, психоаналіз, рефлексологія, біхевіоризм), єдиного розуміння семантичного наповнення поняття не вироблено: потенціал людини визначали через її природні властивості, обставини життя, виховання, зовнішній досвід, розум, духовні витоки. Відзначено методологічну роль історії філософії та сучасного західного знання про потенціал у розв'язанні цієї проблеми. Так, П. Тейяр де Шарден винятковість потенціалу людини визначає якісними властивостями її рівня розвитку, зокрема здатністю до рефлексії; З. Фройд убачає цю особливість людини в ірраціональних чуттєвих потягах; Е. Фромм – в «екзистенційних потребах».

З'ясовано, що на сучасному рівні наукових досліджень під потенціалом людини розуміють універсальний ресурс «сили – слабкості» індивідуальних можливостей, що генералізовані на різних рівнях буття й нелінійно трансформують біологічне у психологічне, психологічне – у соціальне та соціокультурне, демонструючи спроможність до самоактуалізації та самореалізації. Природу і зміст потенціалу людини визначають семантичні континууми: природне – духовне, матеріальне – ідеальне, біологічне – соціальне, несвідоме – свідоме, зовнішнє – внутрішнє, суб'єктне – об'єктне.

На основі аналізу потенціалу як складної й динамічної системи з позицій синергетичного підходу його схарактеризовано як:

- матеріально-нематеріальний, оскільки потенціал людини просторово визначений фізичними, психічними, соціальними параметрами, однак має ресурс виходу за визначені межі;
- стабільно-динамічний, оскільки, зберігаючи свою унікальність, змінюється в часі і розвивається;
- конкретний і непередбачуваний на основі просторово-часової визначеності конкретних потреб та здібностей і наявності латентного ресурсу;
- здатний до самоорганізації та саморегуляції на основі дії внутрішніх причин;
- відкритий, оскільки процеси самоорганізації й саморегуляції зумовлені не тільки внутрішніми, але й зовнішніми причинами;

- функціональний, бо всі компоненти взаємодіють у напрямі досягнення корисних результатів;
- незавершений, оскільки зміст потенціалу може бути розширений завдяки актуалізації резервів раніше не властивого, не виявленого;
- мінливо-стійкий, тому що достатньо відчужений, відмежований від зовнішніх умов і водночас є пластичним, гнучким, здатним до трансформації своїх частин відповідно до зміни зовнішніх умов, за збереження цілісності через підтримку на певному рівні життєво важливих констант у процесі взаємодії із середовищем.

Потенціал людини має численні й найрізноманітніші властивості і різною мірою виявляє їх у взаємодії зі своїм оточенням. Якісна визначеність потенціалу найбільш повно виражена в здібностях і потребах, можливість реалізації і задоволення яких є творчою діяльністю.

У підрозділі 1.4. «Зміст творчого потенціалу особистості: потреба в міждисциплінарних синтезах» творчий потенціал схарактеризовано як унікальний ресурс, інтегроване утворення сукупності природних властивостей і здібностей людини, що репрезентовані через її актуалізовану потребу й готовність взаємодіяти із зовнішнім світом, жити в суспільстві. Унікальність творчого потенціалу визначає універсальна здатність до розвитку як якісного перетворення, оновлення всього суцього, якісно нової діяльності на основі вільної взаємодії з навколишнім світом. Як цілісна система внутрішніх сил саморозвитку людини, єдність реального і можливого в людині, творчий потенціал є динамічним утворенням, що характеризує ресурс і резерв сили суб'єкта творчості. Як синтез природного і соціального, буття і свідомості, індивідуального і суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, реального і можливого, у взаємодії з навколишнім світом він виявляє власні біосоціальні й духовно-креативні змісти. На цій підставі творчий потенціал репрезентує інтегровану можливість реалізувати традиції суспільства, відображаючи об'єктивну реальність у культурно-історичних стандартах, і продукувати індивідуальний вчинок на основі особистісних трансформацій.

Обґрунтовано, що основою творчого потенціалу є параметр «нескінченної складності», який утілений в унікальності, непередбачуваності способів творення, здобутті нових знань, компетентностей, побудові взаємодії зі світом тощо. Завдяки нескінченності та складності особистісного потенціалу людина може дієво відповідати зовнішнім силам або ж протиставляти себе зовнішньому тискові й стати законодавцем нового, особистісно значущого, порядку. Аргументовано, що однією з умов висхідного руху особистості й суспільства є здатність творчого потенціалу переходити непереборну межу між можливим і неможливим, яке у філософії постмодернізму кваліфікують як трансгресію (М. Фуко, М. Бланшо, Ж. Батай, Ж. Дерріда). Трансгресія забезпечує можливість формування принципово нової непередбачуваної еволюційної перспективи творчої реалізації особистості. Особливістю трансгресивного акту є порушення раціональної лінійності процесу, його передбачуваність, регламентованість. Трансгресивний перехід визначає діапазон нових орієнтирів, постає оригінальним (через несподіваність вияву та непередбачуваність наслідків) і справді новим, бо стосовно попереднього стану не залежить від лінійної визначеності та єдиного логічного слідування. Зауважено, що схильність до трансгресії творчого потенціалу передбачає вищу результативність і

реалізованість, однак водночас наголошено на високих ризиках деструктивних наслідків дестабілізації процесів у суспільстві і світі. Зазначено, що латентний і нелінійний характер розвитку творчого потенціалу не піддається зовнішньому спеціально організованому контролю і не може бути керованим. На основі розуміння творчого потенціалу особистості як цілісного, латентного, полісемантичного, непередбачуваного динамічного ресурсу, здатного до трансгресії, зокрема із потужними деструктивними наслідками, акцентовано на внутрішній саморегуляції відповідно до рівня розвитку особистості.

У другому розділі **«Філософське осмислення динаміки та діапазону розвитку творчого потенціалу особистості»** експліковано розвиток як потенційну властивість особистості, спосіб її існування, у процесі якого творчий потенціал набуває якісної визначеності атрибутами гідності, свободи та відповідальності.

У підрозділі 2.1. **«Розвиток творчого потенціалу в контексті становлення особистості»** відповідно до глобальної орієнтації на сталий розвиток світу обґрунтовано значення рівня розвитку особистості для якісної параметризації втілення творчого потенціалу. У змісті поняття «особистість» акцентовано на фіксованій мірі соціального в людині як результаті інтерактивної взаємодії.

Глибинною характеристикою особистості, ядром її структури, що є результатом усвідомлення себе, власної автентичності, соціально-моральної самооцінки, підставою для самоповаги, визнають гідність. На основі філософської рефлексії культурно-історичних феноменів проблемного поля антропологічних досліджень гідність особистості постає як суб'єктивне відображення власної значущості, цінності, вагомості (Аристотель, Піко делла Мірандола, І. Кант, М. Гайдеггер). Гідність особистості визначено індикатором якості буття її свідомості, який інтегрує фундаментальні атрибути – свободу і відповідальність. Акцентовано на актуальності феномену свободи у філософському дискурсі (Б. Спіноза, П. Гольбах, А. Коллінз, Ф. Енгельс, Е. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.). Зауважено, що атрибути свободи і гідності є результатом цілісного розвитку особистості в контексті загального рівня розвитку цивілізації, суспільства, рівня освіти тощо. Зі свободою пов'язана відповідальність. Авторським внеском у розроблення проблем філософії освіти є концепція розвитку творчого потенціалу в просторі освіти, де творчий потенціал особистості визначають атрибути відповідальності, свободи, гідності. Індикаторами відповідального творчого втілення названо такі складники: домінуювальну орієнтацію на самозбереження і збереження світу; визнання нелінійності й невизначеності змін і розвитку; доцільність творчих досягнень; інноваційний характер освіти впродовж життя; освітній рівень розвитку суб'єкта творчості.

У підрозділі 2.2. **«Онтогенез особистості як матриця розвитку творчого потенціалу»** виявлено, що в трансдисциплінарному дискурсі наявні різні авторські тлумачення розвитку: Г. Щедровицький трактує розвиток через саморозгортання; В. Давидов розуміє його як формування здібностей через освоєння способів діяльності в різних сферах; Л. Виготський розуміє культурний розвиток як оволодіння своєю поведінкою, формування в цій практиці суб'єктності та створення особливої особистісної структури, що складається з інтеріоризованих культурних засобів; за логікою векторів діяльності вибудував періодизацію дитячого розвитку

Д. Ельконін; В. Слободчиков розуміє під розвитком людини зростання готових форм та її природних даних; Б. Ельконін тлумачить розвиток як одночасний рух й утримання вихідного стану, відтворення початкового стану; Ж. Піаже створив теорію інтелектуального розвитку з акцентом на розвиток логічного мислення. Евристично цінною для дослідження розвитку особистості є теорія позитивної дезінтеграції К. Домбровського, згідно з якою розвиток розуміють через механізми позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції та як відкритий процес, що триває впродовж усього життя людини й не має принципового завершення.

Найбільш адекватною основою для експлікації розвитку творчого потенціалу особистості визнано модель порівневого розвитку *Ego* Д. Левінджер. Послідовні стадії розвитку *Ego* (досоціальна, симбіотична, імпульсивна, самозахисту, конформізму, самоусвідомлення, сумління, індивідуалістична, автономна) не прив'язані до хронологічного віку, однак прогнозують логіку розвитку й вибудовують ієрархію, що відображає особистісну зрілість. Простежено динаміку відповідальності на конвенційній стадії від дифузної її форми на рівні конформізму, критичного загострення до почуття провини на рівні сумління з поступовим удосконаленням на основі довіри до себе й до світу на постконвенційній стадії.

Зазначено, що стадійний розвиток не вичерпує складної системи творення смислів у самій системі творчого потенціалу. Рівень розвитку особистості стає передумовою рівня складності процесів саморегуляції та самоорганізації, які характерні для розвитку творчого потенціалу.

У підрозділі 2.3. «Розвиток творчого потенціалу як взаємопереходи режимів саморегуляції-самоорганізації» філософський аналіз розвитку творчого потенціалу особистості виконано на методологічній основі теорії самоорганізації (О. Богданов, А. Бергсон, І. Пригожин, Дж. Ніцколіс, О. Князева, С. Курдюмов, В. Галактіонов, К. Майнцер, М. Моїсеєв, В. Стьопін та ін.).

Визнано евристичну плідність моделі С. Курдюмова і О. Князевої, яка відображає основні режими (фази) розгортання процесів у відкритому нелінійному середовищі для експлікації процесу розвитку творчого потенціалу: хаос, що зумовлює народження нового порядку та режиму збереження порядку. Експліковано розвиток творчого потенціалу як стадійний перехід, де кожен наступний рівень інтегрує в собі попередній досвід.

Обґрунтовано, що ентропійний рівень розвитку творчого потенціалу особистості (хаос) потенційно прогнозує можливість виходу особистості за межі стабільності, інтеграції, установлених зразків, «традицій», знань, можливостей, оскільки збільшує різноманітність, стохастичність системи і, як наслідок, непередбачуваність її активності. Простежено дію біфуркаційних механізмів, які запускає випадковість, що вносить в процес розвитку елементи непередбачуваності і спрямовує незворотність змін: їх потрактовано як багаторівневу спонтанну дезінтеграцію, принциповий стрибок у розвитку з ознаками екстенсивної диференціації структур і функцій творчого потенціалу. Відзначено ентропійний стан як джерело найсильніших імпульсів розвитку, фазу трансформації функцій осмислення й переживання ієрархії цінностей, сенсу людського життя. Цю фазу схарактеризовано через внутрішні коливання, напруження, тривожність, страх, депресію тощо. Досліджено, що творчий потенціал особистості через латентну

неосязність приречений на трансгресію – як вихід за межі того, чим він представлений на рівні свідомого знання, відчуття, очікувань і чим може бути, але чим поки ще не є. Трансгресія стає можливістю формування принципово нової, непередбачуваної еволюційної перспективи. Трансгресивний перехід визначає нові орієнтири і є оригінальним та справді новим, бо стосовно попереднього стану демонструє незалежність від лінійної визначеності та єдиного логічного слідування. Новизну й оригінальність трансгресії визначає заперечення попереднього стану. Установлено, що розвиток творчого потенціалу передбачає зміну станів порядку – стабільності та хаосу – ентропії, оскільки народження нового в системі пов'язане з порушенням звичної упорядкованості, із реорганізацією й перебудовуванням, із виходом за межі початкового стану.

У підрозділі 2.4. «Принципи та механізми регулювання творчого потенціалу» експліковано регуляцію творчого потенціалу на стадії стабільності на основі синергетичних принципів гомеостазису та ієрархічності.

Функція гомеостазу передбачає підтримування режиму, який забезпечує стабільність функціонування системи творчого потенціалу, збереження її внутрішніх характеристик у визначених межах, що гарантує існування й еволюційний характер реалізації. Функція реалізована на основі негативних зворотних зв'язків, які гасять впливи навколишнього середовища, пригнічують відхилення в програмі життєдіяльності. Зазначено, що на початкових етапах онтогенезу особистості та розвитку її творчого потенціалу функцію зворотного зв'язку реалізує принцип задоволення. У нашому розумінні він визначає міру відповідності потребам й очікуванням суб'єкта зовнішніх впливів, міру втілення, реалізації основних потреб життєдіяльності. Аргументовано, що гомеостаз на рівні первинного соціального досвіду особистості забезпечений функціями захисних механізмів. За рівнем розвитку свідомості в регуляції диференційовано такі складники: авторегуляцію творчого потенціалу, що відбувається на основі примітивних, автоматичних, переважно несвідомих, захисних механізмів; селф-регуляцію, реалізовану на основі вищих захисних механізмів, які частково усвідомлені; саморегуляцію, що виникає на основі свідомої регуляції внаслідок розвитку атрибутивного інтегративу особистості: гідності, свободи та відповідальності.

Схарактеризовано примітивні захисти як недиференційований сплав когнітивних, афективних і поведінкових параметрів довербальної стадії розвитку у формі ізоляції, заперечення, всебічного контролю, примітивної ідеалізації та знецінення, примітивної форми проєкції й інтроекції, розщеплення і дисоціації. Селекціоновано захисні механізми селф-регуляції: репресію, регресію, ізоляцію, інтелектуалізацію, раціоналізацію, моралізацію, компартаменталізацію, анулювання, обернення проти себе, зміщення, реактивне утворення, реверсію, ідентифікацію, відреагування та сублимацію.

Констатовано, що розвиток свідомості розширює можливості творчого оволодіння новими, різноманітними й ускладненими видами довільної активності у взаємодії із зовнішнім простором. Наголошено, що пріоритет сталого розвитку сучасного суспільства орієнтує на виняткову значущість відповідальної творчої діяльності людини. Відповідальність є результатом освітнього розвитку особистості

і вищим механізмом саморегуляції її творчого потенціалу, потужним силам якого властива протидія хаосу і порядку.

Проаналізовано принцип ієрархічності в регуляції творчого потенціалу, якому як багаторівневій та динамічній структурі властива трансформація. Зазначено, що його початковий рівень формується під впливом первинного емоційного досвіду раннього дитинства внаслідок несвідомої активності, орієнтованої на задоволення базових потреб індивіда. Поступово в процесі онтогенетичного розвитку в просторі освіти відбувається становлення свідомості, накопичення структурної інформації й перехід особистості на наступний, більш високий, рівень розвитку – свідомий. Процес саморегуляції передбачає реструктуризацію смислових утворень на основі усвідомлення. Свідомі смислові утворення визначають саморегуляцію поведінки – за допомогою них відбувається довільна зміна значенневої спрямованості, контроль за безпосередніми спонуками, оцінка й корекція дій та вчинків, формуються нові провідні цінності особистості.

У підрозділі 2.5. «Принципи самоорганізації творчого потенціалу особистості» експліковано потенційну здатність творчого ресурсу особистості набувати в процесі розвитку нових властивостей і досягати нового, більш високого, рівня взаємодії зі світом на основі трансформацій. Зазначено, що таку здатність супроводжує порушення адаптації, дестабілізація регуляційних процесів та актуалізація процесу самоорганізації. Реалізація творчого потенціалу ґрунтована на принципах, характерних для фази трансформації й оновлення системи, народження нового порядку. Принцип нелінійності постає динамічною властивістю, яка виявлена в непередбачуваній неоднозначній активності щодо визначення варіативних, якісно різних результатів, способів і стратегій еволюції. Зауважено, що стосовно творчого потенціалу атрибут нелінійності засвідчує відсутність кореляції між вихідними потенційними творчими показниками та можливістю їх реалізації за певних, зокрема спеціально організованих, умов. Розвиток творчого потенціалу формує контент адаптивних передумов, зокрема спонтанну адекватність, специфіку адаптативної стратегії, час, необхідний на адаптацію. Акцентовано, що рівень розвитку творчого потенціалу корелює зі складністю проблем, які можуть бути розв'язані, різноманітністю варіантів життєдіяльності, стійкістю в складних життєвих ситуаціях та ступенем реалізації. Принцип відкритості прогнозує можливість постійного обміну особистості з навколишнім простором. Констатовано, що відкритість дає змогу засвоювати зовнішні впливи, флуктуації й зумовлює постійну динаміку творчого потенціалу. Водночас флуктуації як випадкові чинники можуть бути настільки сильними, що виникає незворотність розвитку та життєдіяльності (зустріч Платона із Сократом). Принцип нестійкості витлумачено як загострення вибору, тобто «гранатну» ситуацію, пов'язану із ситуаціями появи нового, що визначає межу між новим і старим. Зауважено, що історія творчого становлення кожної особистості наповнена ситуаціями біфуркації, «гранатними» подіями, які раптово визначають вибір і подію – свідому і несвідому. Обираючи подальший шлях, суб'єкт орієнтується на один із власних, визначених внутрішніми властивостями (параметрами порядку) шляхів еволюції на основі своїх ціннісних переваг. Однак наявність нестійких, неочевидних потенцій в особистому та колективному несвідомому можуть докорінно змінювати перебіг розвитку.

З'ясовано, що зіткнення стійких і нестійких параметрів може призводити до катастрофічних стрибків або кардинальних революційних змін (особиста трагедія Лесі Українки відкрила новий етап її творчості). Проаналізовано принцип емерджентності, що демонструє найважливішу інтеграційну ознаку творчого потенціалу – цілісність. Ефект цілісності виявляється тоді, коли зіткнення особистості із зовнішнім предметним світом запускає колективні кореляції творчого потенціалу особистості, унаслідок чого продукуються здатності, які раніше перебували в згорнутому (латентному) стані. Акцентовано, що непередбачуваність, властива розвитку творчого потенціалу особистості як складній системі, призводить до несподіваної появи, раптового виникнення нової творчої властивості, зокрема способу адаптації, форми взаємодії.

У підрозділі 2.6. «Стратегії реалізації творчого потенціалу особистості» з'ясовано, що стратегії формуються на певному рівні особистісного розвитку, загальної інтелектуальної культури та творчого потенціалу. Диференційовано способи реалізації творчого потенціалу особистості, що можливе завдяки співвідношенню саморегуляції і самоорганізації. Саморегуляція зумовлена функціональною активністю захисних механізмів, що узгоджують взаємодію із соціумом. На цій основі обґрунтовано адаптативну стратегію реалізації творчого потенціалу. Домінування в індивідуальній структурі творчого потенціалу процесу самоорганізації визначає життєтворчу стратегію реалізації особистості. Зазначено, що життєтворча стратегія передбачає процес перманентного саморозвитку. Феномен життєтворчості полягає у творенні не лише явищ та об'єктів у зовнішньому просторі, а насамперед внутрішнього світу людини з появою своєрідних новоутворень на основі самопізнання. Життєтворчість витлумачена як духовно-практичне втілення особистістю проекту свого індивідуального життя на основі цілісної й відповідальної реалізації творчого потенціалу. Якісними характеристиками життєтворчості визначено унікальність, парадоксальність, відкритість, життєстійкість.

У третьому розділі «Простір освіти в проблемному полі філософії освіти» досліджено науково-теоретичний ресурс освіти на підставі накопичених знань наукових напрямів та рефлексії сучасних проблем у галузі філософії освіти.

У підрозділі 3.1. «Ресурс освіти в розвитку творчого потенціалу особистості» зазначено, що система освіти, не встигаючи асимілювати сучасні зміни, перестала задовольняти актуальні вимоги суспільства знань. Перетворення системи освіти відповідно до нових реалій стає глобальною проблемою, яка потребує дослідницької уваги у філософії освіти. Проаналізовано фундаментальні вітчизняні праці, присвячені онтологічним проблемам у предметному просторі філософії освіти (С. Клепко); філософським основам нової парадигми освіти (І. Предборська); чинникам, що формують виклики для освітньої політики та напрями її реформування в транснаціональному освітньому просторі (Л. Горбунова); аналізові проблемного поля філософії освіти (В. Андрущенко і В. Лутай, В. Кремень, М. Бойченко, С. Курбатов, В. Молодиченко, С. Пролеєв, Н. Скотна, О. Слюсаренко, І. Степаненко, В. Зінченко).

Наголошено, що традиційну, «лінійну» і «закриту» освіту провадять за моделлю «конвеєра», відповідно до стандартного навчального плану. Унікальний ресурс

особистості, творчий потенціал формують як продукт ситуативного запиту суспільства. Унаслідок цього зазвичай продуковано середньостатистичного функціонера із фіксацією на споживацьких потребах. Освітня взаємодія на «суб'єкт-об'єктній» основі супроводжується домінуванням авторитарної або маніпуляційної форми педагогічного впливу, які є репресивними щодо розвитку особистості, розкриття її потенційних здатностей до творчої діяльності.

Обґрунтовано, що невідповідність традиційної освіти параметрам, нестійкості, нелінійності, незворотності, відкритості світу, пізнання якого становить сутність освітніх процесів, зумовлює необхідність трансформації чинної системи освіти щодо змістовного й організаційного наповнення на основі відкритості, атмосфери свободи та спонтанності в реалізації інтерсуб'єктної взаємодії. Освіта повинна сприяти постійному нескінченному розвитку та творчій трансформації особистості. Вона має бути конституюванням, а не форматуванням особистості іззовні. Природним і винятково важливим процесом є саморозвиток особистості на основі сумірності з процесом саморозвитку освіти. Особистість у цьому процесі потребує відкритості й довіри до освіти.

Акцентовано на таких перспективних підходах до освіти: із погляду конструктивізму і синергетики (О. Князева, С. Курдюмов) – пробуджувальне навчання, зміст якого визнає спосіб зв'язку на умові взаємної циклічної детермінації та взаємного конструювання, становлення й розвитку, синергійного зв'язування, оскільки сучасний світ потребує не лише реформи освіти на принципах «не прагнути все знати, а знати, як учитися» і трансформування інформації в дію, знання – в мудрість.

У філософсько-освітньому дослідженні розвитку творчого потенціалу особистості акцентовано на перспективності підходу з позицій теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, що є міждисциплінарним синтезом соціальних, психологічних та лінгвістичних теоретичних традицій; концепції трансформативного навчання Дж. Мезіроу, розробленій з опорою на теорію комунікативної дії; психо-аналітичний, психо-розвивальний та соціально-емансипаторський підходи; критична педагогіка Г. А. Жиру, принципи якої розроблені на засадах модернізму, постмодернізму й фемінізму. У річищі сучасних поширених конструктивних напрямів набуває розвитку та впливу енактивний підхід, у межах якого суб'єкт пізнання постає як активний та інтерактивний.

У підрозділі 3.2. «Експлікація сучасного простору освіти» констатовано, що відхід від розуміння сутності освітніх процесів як траєкторії руху, чи лінійно визначеного шляху, по якому має рухатися особистість відповідно до нормативів та регламентів із метою набуття знань, виявив потребу в перегляді понятійного тематичного тезаурусу та використанні адекватних змістові процесів та явищ понять. Аргументовано доцільність застосування категорії «простір освіти» на основі адекватності виявленому змістові й ознакам творчого потенціалу особистості.

На підставі історико-філософського аналізу відстежено еволюцію ідей простору (Ю. Лотман, В. Топоров, А. Гуревич, Р. Грейвс, А. Койре, І. Кант, О. Богданов, Ф. Ріман, А. Енштейн, Г. Савчук, В. Сокир, Т. Грушевицька, Р. Аронов, Ж. Піаже, Д. Інхелдер) та світла (Л. Зизаній, І. Гізель, Г. Щербацький, О. Лосев, В. Байервальтес, Е. Трубецької, С. Булгаков, П. Флоренський), і на цьому підґрунті

перетворено концептуальну рецепцію в змістове розуміння концепту «простір освіти». Виявлено, що категорія «простір» репрезентує спосіб орієнтації людини у світі, спосіб усвідомлення людиною буття об'єктів у їх взаємозв'язках і свого місця серед них. Простір є одним з атрибутів рухомої матерії, яку активно освоює людина. Він організований навколо людини як центру макро- і мікрокосмосу, є базисною структурою людської свідомості, однією з перших реалій буття, сприйнятих і диференційованих людиною з моменту пізнання світу. Людина постає об'єктом і суб'єктом простору.

Засвідчено походження поняття «освіта» від «світ» (ст. сл. *свѣтъ*, *свѣтъло*), яке спершу означало світло з такими характеристиками: сяяння, всеохоплення, творення, цілісності та цілеспрямованості. Символічно світло як відображення добра тотожне сенсу життя людини. «Перетворення світлом» тлумачили як процес еволюційного сходження людини від нижчого до більш високого рівня просвітлення, свободу вибору людини, необхідність особистісного вчинку, дії. На основі традиції розуміння взаємозв'язку ідеї світла з пізнанням і розвитком людини акцентовано на освіті як унікальному явищі осягнення знання з метою саморозвитку, творчого вдосконалення, побудови духовного світу особистості, її екзистенції.

Зважаючи на виклики сучасного світу щодо розвитку творчого потенціалу особистості, простір освіти потрактовано як необмежений територіально-часовими вимірами нелінійний відкритий динамічно-цілісний трансформативний процес інтерсуб'єктивної взаємодії в інформаційній мережі глобальної комунікації. Простір освіти інтегрує такі складники: предметні, інформаційно-технологічні, чуттєво-емоційні, знаково-символічні, раціонально-інтелектуальні й інтуїтивно-духовні реальності; культурно-історичний досвід людства, знання сучасного світу та перспективу людської цивілізації; архаїчний зміст колективного несвідомого; досвід індивідуального історичного розвитку особистості з трансперсональним досвідом; формально-структурований, стихійний і формалізований способи отримання знань; особистий, соціальний, транскультурний досвід; процеси інтеграції та диференціації, що демонструють його динамічну стабільність.

Наголошено, що перманентний розвиток особистості можливий за умов безперервної освіти впродовж усього життя.

У підрозділі 3.3. «Філософські засади реорганізації простору освіти» поняття «простір освіти» у функціональному сенсі визначено як семантичний потік, у якому відбувається становлення й розвиток унікальної особистості з невичерпними творчими можливостями та здібностями. Одним з основних результатів інтенсивних філософських пошуків останніх десятиліть є становлення нової наукової парадигми розвитку освіти, підґрунтям для якої став глобальний еволюціонізм як провідний методологічний принцип сучасної науки. І. Пригожин та І. Стенгерс переконливо довели, що на сьогодні науки про природу виявляють необхідність діалогу з відкритим світом. Таке розуміння проблеми змінює філософський підхід до освіти як до тотального цілого. У контекст нашого дослідження імплементовано ідеї Л. Горбунової про роль інформаційно-комунікаційної революції в сучасному світі як чинника генералізації трансгресії за бар'єри соціокультурних і національних обмежень у напрямку створення світового освітнього простору. Перманентна

трансформація світу когерентна відповідним процесам особистості, а відтак простір освіти має бути трансформативним. З'ясовано, що трансформація є комплексною, істотною зміною системи, метаморфозою, радикальною зміною. Акцентовано на актуалізації спроможності особистості здійснити «парадигмальний зсув», на значенні якого в динаміці особистісної парадигми наголошує Л. Горбунова. Трансформативний підхід визнано релевантним для розвитку творчого потенціалу особистості, що орієнтований на продуктивну реалізацію в складній і мінливій інформаційній мережі сучасного світу. Логіка трансформативного навчання відповідає потенційній здатності до розвитку, до творчої трансгресії та сприяє пізнанню, розкриттю та спрямуванню власного розвитку в русло відповідальної життєтворчості.

У підрозділі 3.4. «Модель розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти» з'ясовано евристичну цінність покрокової моделі трансформативного навчання, теорії позитивної дезінтеграції та концепції енактивізму для розвитку творчого потенціалу особистості в умовах хронічної мінливості, нестабільності й соціальної ризоморфності. Запропоновано авторську покрокову модель як найбільш загальну можливу схему розвивального руху індивідуального творчого втілення особистості. Аргументовно доцільність дев'яти кроків як найбільш загальних складників моделі.

1. *Кризовий стан* витлумачено як дестабілізацію звичного стану особистості через загострення внутрішніх суперечностей, розлад процесу саморегуляції під впливом внутрішніх чи зовнішніх стимулів.

2. *Рефлексія актуального стану* орієнтує на перегляд і трансформацію попередніх цінностей, переконань і перехід до нових ціннісних орієнтацій. Рефлексія передбачає диференціацію вихідної, тотальної єдності, поляризацію творчого потенціалу, зокрема «реальна здатність – потенційна здатність».

3. *Трансгресія як результат рефлексії* спонукає до виходу за межі певної концептуальної системи, до переходу від деяких основоположних базових переконань на основі самоаналізу попереднього кроку. Наголошено на принциповому стрибку в розвитку, для якого характерна екстенсивна диференціація психічних структур і функцій унаслідок трансгресії.

4. *Визнання значущості пережитого досвіду* визначено як здатність інтегрувати розрізнені якості своєї особистості. Акцентовано на тому, що новий рівень творчого потенціалу інтегрований гідністю особистості, що витлумачена як суб'єктивне відображення людиною власної потенційної значущості. Гідність демонструє «цінність» явища буття для особистості й відповідну рівневі усвідомлення поведінку та її саморегуляцію.

5. *Визначення діапазону можливих перспектив на основі трансформаційних новоутворень.* Цей крок обґрунтований за допомогою зворотного зв'язку та рефлексії як усвідомлення власних потенційних можливостей і здатності вдосконалюватися.

6. *Стратегічне планування діяльності* висвітлено на основі нової, більш гнучкої й релевантної системи життєвих орієнтацій особистості як здатності моделювати власне майбутнє, постійно саморозвиватися, спрямовувати творчий потенціал на пошук засобів для втілення свого перспективного плану в життя.

Відзначено, що усвідомлені устремління особистість реалізує через вибір і провадження різних форм навчання з метою отримати потрібні конкретні знання, компетентності відповідно до своїх планів.

7. *Усвідомлення відповідальності за власну творчу реалізацію.* Акцентовано, що узгодження продуктивності та безпечності індивідуальної творчої діяльності особистості ґрунтоване на дезактуалізації потенційної деструктивності психіки, орієнтації на життєстверджувальні цінності, на збереження та захист себе й природного простору на основі відповідальності. Відповідальність полягає в здатності до прогнозування та осмисленої реалізації життєдіяльності особистості на основі використання власних ресурсів. Відповідальність узгоджує розв'язання суспільно важливих завдань з особистісною автономією на основі віри у власний внутрішній прогрес, аутентичністю, динамікою індивідуальних інтересів, здібностей, потреб.

8. *Набуття компетентностей і впевненості в продуктивності життєтворчості* витлумачено як осмисленість самовизначення й самореалізації в динамічному контексті сучасного світу. Продуктивна особистісна реалізація, що відбувається завдяки виконанню певної ролі та функцій, розв'язанню завдань, забезпечує формування компетентностей, які гарантують продуктивний характер життєдіяльності.

9. *Реінтеграція свого життя на основі умов, продиктованих новою смисловою перспективою* з'ясована на основі нових життєвих орієнтирів, компетентності, знання й можливості досягти стану динамічного балансу та відчувати почуття комфорту від новознайденої, але розширеної й реструктурованої за рахунок нового розуміння й нових значень системи світоглядних орієнтацій.

У підрозділі 3.5. «Рефлексивний дискурс як інструмент розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти» обґрунтовано потенційні властивості рефлексивного дискурсу як засобу розвитку творчого потенціалу особистості. Зауважено, що теорія дискурсу має міждисциплінарний статус, оскільки інтегрує постмодерністську філософію мови, семіотику, лінгвістику в сучасних її версіях, соціологію знання й когнітивну антропологію. Відзначено, що дискурс у постмодернізмі (М. Фуко, П. Рікер) центрує увагу на нонсенсі як відкритій можливості сенсу та на трансгресивному прориві. Дискурс є своєрідним критерієм визначення істинності чи хибності досягнутої угоди (Ю. Габермас). У межах онтологічного підходу дискурс постає способом організації буттєво-смислового простору, або буттєво-смислової перспективи (В. Фаритов). З'ясовано, що потенційні можливості дискурсу, які визначають інтерсуб'єктивну практику, зокрема відкритість, нелінійний характер, динамічна цілісність, непередбачуваність перебігу, трансгресивність, відповідають властивостям творчого потенціалу особистості. Зауважено, що латентність, складність, унікальність творчого потенціалу потребують посилення його пізнавально-розвивального значення рефлексивним характером.

Виявлено, що рефлексію у філософії розуміють як свідомий розгляд змістових продуктів розумової діяльності й операції з ними, які взаємопов'язані і взаємовідображені; як унікальну здатність свідомості в контексті складних взаємин розуміння й інтерпретації (М. Мамардашвілі, В. Розін, Г. Щедровицький,

Ф. Шлейермахер, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер, Ю. Габермас). Відзначено перспективність дослідження рефлексії як складного трансверсального процесу переживання смислів (Ж.-П. Сартр, Ф. Гваттарі), який запускають сенсорні можливості на основі анатомо-фізіологічних показників. Рефлексія інтегрує всі пізнавальні й емоційні процеси та через долання меж наявного досвіду забезпечує вихід змістів творчого потенціалу на рівень свідомості.

Диференційовано рівні рефлексивного дискурсу в системі «суб'єкт-суб'єктних» взаємин, які володіють потенціями розвитку особистості: рефлексія динаміки стану особистості під впливом мовлення Іншого; рефлексія співвідношення змісту реального Я та Я-рефлексивного; рефлексія співвідношення змісту рефлексивного Я та рефлексії відображеного образу Іншого. Наголошено, що такі властивості рефлексії, як динамічність, спрямованість, циклічність, миттєвість, трансверсальність, розкривають прихований сенс особистості, відкривають можливості виявлення та розвитку творчого потенціалу особистості.

Рефлексивний дискурс забезпечує творчу трансформацію актуального потенційного стану особистості за рахунок інтеграції новоутворених змістів у стан можливих потенцій. Аргументовано, що потенційні властивості дискурсу, такі як відкритість, нелінійний характер, динамічна цілісність, непередбачуваність перебігу, трансгресивність, поєднані з функціями рефлексії, що передбачають забезпечення складних процесів самопізнання, декодування латентних змістів, їхньої трансформації, відповідають можливостям розвитку творчого потенціалу особистості.

У четвертому розділі «Фундаментальні засади розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти» експліковано принципи, які визначають основу стратегічного напрямку процесу пізнання проблеми творчого потенціалу особистості та практичного створення в просторі освіти умов для його розвитку.

У підрозділі 4.1. «Принцип відповідальності в розвитку творчого потенціалу особистості» на історичних та індивідуальних зразках доведено, що сила індивідуального творчого потенціалу може демонструвати пограничні ситуації буття, долати межі особистісного семантичного простору, відкривати небачені перспективи, випробовувати наповнення свободою, нейтралізуючи механізми саморегуляції. Виявлені ризики екстатичності, одержимості особистості, які наділені винятковою силою, подеколи мають невротичну фіксацію на реалізації активності за максимального напруження всіх зусиль, зумовлюють необхідність утвердження й усвідомлення тотальної відповідальності за вибір і форму творчого втілення. Наголошено, що потенційна здатність особистості до творчої діяльності, яка сприяє прогресивним змінам у житті, стає особливо небезпечною, коли поєднується з прагненням керувати світом та іншими людьми. Водночас прагнення до влади інспірує комплекс неповноцінності особи (А. Адлер), що аргументує вагомість розвитку гідності у взаємозв'язку з відповідальністю. Виявлено філософську традицію пов'язувати пізнання людини з категорією відповідальності (Аристотель, І. Кант, Е. Гуссерль, А. Швейцер, П. Куртц, К. О. Аппель). Проаналізовано досвід тлумачення відповідальності, напрацьований у філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр, Г. Йонас), і роль відповідальності у формуванні образу світу й образу майбутньої людини.

Доведено вагомість принципу відповідальності в організації процесу розвитку та втілення творчого потенціалу в просторі освіти. Наголошено, що відповідальність корелює з особистісною зрілістю та постає як здатність узгоджувати взаємодію зовнішніх умов і вимог до особистості з її власними потребами. Відповідальність уможлиблює цілісну реалізацію творчого потенціалу особистості в континуумі «безпечність – продуктивність». Безпечність індивідуальної творчої діяльності особистості ґрунтована на дезактуалізації потенційної деструктивності психіки, орієнтації на біофілічні цінності, на збереження та захист себе й природного простору, а її продуктивність є основою прогресивного еволюційного розвитку людства, планети, космосу.

У підрозділі 4.2. «Гідність особистості як інтегративний принцип розвитку особистості» обґрунтовано гідність як «стрижневий» принцип буття особистості. Наголошено, що принцип гідності антиподом традиційно культивованим в освіті стратегіям авторитарності та маніпуляції. На основі культурно-історичного аналізу змісту поняття «гідність» як філософської й етичної категорії констатовано безумовну цінність людини з огляду на її людську природу (Аристотель, Джованні Піко делла Мірандола, Б. Паскаль, Ж. Ж. Руссо, А. Бергсон, О. Асмолов). Доведено, що гідність є невід’ємною умовою для стабілізації стійких якостей особистості, що мають константні характеристики. Вона пов’язана із вчинком і вибором у творчій реалізації. Гідність витлумачена як суб’єктивне відображення людиною свого творчого потенціалу, його значущості та сили, що передбачає відповідну усвідомлену саморегуляцію життєдіяльності. На основі рефлексії філософських традицій дослідження гідності людини виокремлено критерії принципу гідності в просторі освіти: моральність особистості у взаємодії з інтересами іншої людини; свобода формування суджень; особистісна відповідальність за конкретний моральний вибір і свою діяльність; свобода і відповідальність у творенні власного «Я», самовдосконалення й довільна саморегуляція діяльності. Принцип гідності в просторі освіти ґрунтований на повазі до особистості, визнанні її потреб, здібностей, партнерській взаємодії, високій вимогливості.

У підрозділі 4.3. «Роль та значення кордомедійності в освітній взаємодії» на аналізі парадигми «філософії серця» (Г. Сковорода, П. Юркевич) виокремлено принцип, який відображає розвиток особистості на засадах духовно-моральної цілісності. На основі концептуального осмислення серця низкою філософів (Б. Паскаль, Б. Вишеславцев, П. Флоренський, І. Льїн) з’ясовано його роль як основи життя, світогляду та діяльності; осередка унікальності й індивідуальності особистості. Доведено, що зовнішній світ і внутрішній потенціал можуть бути повноцінно пізнаними на основі почуттів, які забезпечують провідність знань та інформації. Тому пізнавальна діяльність, щонайперше цілеспрямована освітня, має ґрунтуватися на принципі кордомедійності. Зауважено, що впродовж останніх десятиліть у науковій літературі з’явилися дослідження проблеми емоційного інтелекту, який відрізняється від когнітивного можливістю розвитку впродовж усього життя. З емоційним інтелектом людини пов’язують розвиток «soft skills» – «м’яких» навичок (компетенцій), що інтегрують особистісні характеристики, пов’язані з ефективною взаємодією людей. Таким навичкам властива латентність: їх важко виявляти, перевіряти, раціонально набувати. Групу «soft skills» формують

індивідуальні, перцептивні, комунікативні та інтерактивні навички, що вможливають професійну успішність, соціальну діяльність особистості, її власну творчу реалізацію, конструктивне пізнання, оволодіння потрібною інформацією в потрібний момент, спонтанну й адекватну відповідь на непередбачуваний соціальний виклик.

Акцентовано, що розвиток сердечного розуму – «емоційного інтелекту», почуттів, сердечної духовної інтуїції – зумовлений функцією серця, інтегрованою з функціями центрів кори головного мозку, які народжують почуття, емоції, інтуїцію. Доведено, що суперечливість, неузгодженість раціонального, продуктивного мозком, та духовного, сформованого серцем людини, зумовлює функціональну активність захисних механізмів, які своєю чергою визначають вибірковість, фрагментарність і блокування процесу сприймання інформації. Кордомедійність як «серцепровідність» базована на емоційності, щирості, чуйності, милосерді. Принцип кордомедійності в просторі освіти найтісніше пов'язаний із принципом довіри, що обґрунтований у **підрозділі 4.4. «Принцип довіри у просторі освіти»**, оскільки провідність освітньо-інформаційного потоку передбачає відкритість. Довіру визнано однією із затребуваних тем у філософії та соціально-економічних науках з огляду на те, що вона є тим соціально-економічним механізмом, який забезпечує соціальний розвиток і соціальний порядок. Довіра – необхідна умова соціальної комунікації, що забезпечує згоду, діалог, порозуміння, співпрацю. Довірливі стосунки в спільноті є основою створення мережі продуктивної спільної діяльності, злагодженості й міжособистісного взаєморозуміння.

Евристично цінні для нашого дослідження філософські та наукові надбання з розроблення проблеми встановлення довіри в системі людських взаємин (О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ф. Теніс, Д. Занд, Е. Гідденс, Ф. Фукуяма, Н. Луман, А. Селігмен, П. Штомпка, Е. Еріксон, К. Р. Роджерс, А. Маслоу, Е. Фромм, Е. Шостром, К. Рудестам, С. Журард, М. Бубер) визначили аргументаційну основу для визнання принципу довіри в системі простору освіти як умови результативності освітнього процесу загалом. Довіра реалізується на рівні почуття, емоцій у вигляді образу, символу та іміджу; поняття в поняттєво-логічній сфері; раціонального усвідомлення світу і у вигляді способу практичних взаємин індивіда й навколишньої дійсності. Сама довіра є базовим елементом онтогенезу людини й прогнозована раннім дитячим досвідом її взаємин із найближчим оточенням. Базова довіра як життєва екзистенціальна потреба індивіда в безпеці зумовлює необхідність визначення довіри ціннісно-моральним принципом регулювання взаємин між людьми та творчого розвитку й реалізації особистості.

Підрозділ 4.5. «Філософське обґрунтування рефлексії як принципу розвитку особистості» ґрунтований на історико-філософському аналізі рефлексії як універсального способу вивчення свідомості, адекватного самопізнання, збагачення пізнавальної діяльності, її свідомого контролю. Виявлено, що в процесі рефлексії своєрідно поєднуються відображення, відтворення власного творчого потенціалу особистості з його продуктивною перебудовою. Рефлексію визнано рушійною силою розвитку особистості, що забезпечує трансформацію набутого досвіду. Принцип рефлексії забезпечує складні трансверсальні процеси переживання змісту досвіду від моменту появи сенсорних відчуттів на основі анатоμο-фізіологічних

показників до інтегрування пізнавальної й емоційної інформації та усвідомлення змісту пізнання й розвитку. Рефлексивний характер пізнання в освітньому процесі забезпечує процес самоорганізації творчого потенціалу особистості. Переведення потенційних творчих змістів на рівень свідомості робить можливою їх саморегуляцію, зокрема у формі відповідальної творчої життєдіяльності.

У підрозділі 4.6. «Принцип динамічної цілісності творчого потенціалу особистості» витлумачено холистичність як одну з найважливіших якостей особистості, що зберігається за всіх змін якісного характеру. Розвиток цілісності творчого потенціалу особистості ґрунтований на зв'язку якісно різних, змінюваних станів стійкості і мінливості. Основним показником цілісності творчого потенціалу особистості є те, що в будь-який момент свого становлення та втілення він глибоко унікальний, неповторний. Наголошено, що його цілісність виявляється принципово незавершеною через динаміку процесів саморегуляції та самоорганізації. Конкретними формами втілення динамічної цілісності творчого потенціалу є становлення стратегії життєдіяльності, що за своєю суттю виявляється процесом переходу об'єктивно можливого в об'єктивно дійсне, потенційного – в актуальне.

У підрозділі 4.7. «Особливості імплементації концепції розвитку творчого потенціалу особистості в простір освіти» на засадах циклічної причинності та з урахуванням властивостей складних систем і їх коеволюції проаналізовано специфіку імплементації авторської концепції. Зазначено, що дієва імплементація освітнього проекту творчого розвитку має бути адекватною складності світу і враховувати, що творчий суб'єкт і простір його перетворень перебувають у відношенні нелінійного зворотного зв'язку, циклічної причинності. Наголошено на особливій ролі особистості у визначенні можливих індивідуальних шляхів розвитку та втілення її творчого потенціалу. Акцентовано на характерних ознаках імплементації концепції розвитку творчого потенціалу особистості: дивергентності, спонтанності, різноманітності, гнучкості, чутливості до нового й дієвості творення інновацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язано важливу наукову проблему розроблення філософсько-освітньої концепції розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти. Результати дослідження відкривають новий інтердисциплінарний напрям осмислення перспектив реформування освіти відповідно до запитів суспільства на творчу й відповідальну особистість, узгоджених із потребами особистості у творчій самореалізації та життєдіяльності.

На підставі виконаного дослідження сформульовано теоретичні узагальнення, що виражають його основні результати й засвідчують реалізацію задекларованих у дисертації завдань:

1. В історико-філософському вимірі проблема творчості постає через необхідність з'ясування справжнього призначення людини та способу й характеру її буття. Культурно-історична генеза ідеї творчості простежена від утвердження початкової симбіотичної єдності людини з Космосом і недосяжності їй творчості до

визнання людини суб'єктом творчості, що протиставлений Світові. Евристично цінним для розвитку ідеї творчості є синергетичний підхід, де творчість визначає здатність до саморозвитку в комплексі органічних систем, для яких характерна внутрішня когерентність та циклічна детермінованість, бінарне співіснування структурності та хаосу. Діяльність постає конститувальною основою творчості. Творчу діяльність якісно визначають здібності й потреби особистості. На сучасному рівні наукових досліджень інтегрований ресурс потреб, здібностей і можливостей людини, що забезпечують її самоактуалізацію та самоздійснення, тлумачать як потенціал.

2. Творчий потенціал особистості є динамічно-цілісним ресурсом потреб, здібностей, властивостей та можливостей особистості. Йому властиві латентність, нелінійність розвитку, полісемантичність, нестійкість, непередбачуваність, здатність до трансгресії, зокрема з потужними деструктивними наслідками, проте саме він постає основним ресурсом життєдіяльності особистості, прогресивного розвитку суспільства й цивілізації. Основними континуальними показниками творчого потенціалу є: «матеріальність – нематеріальність» (оскільки потенціал людини просторово визначений фізичними, психічними, соціальними параметрами, однак має ресурс виходу за визначені межі); «стабільність – динамічність» (зберігаючи свою унікальність, змінюється в часі та розвивається); «конкретність – невизначеність» на ґрунті просторово-часової визначеності окремих потреб та здібностей і наявності латентного ресурсу; самоорганізація – саморегуляція (на основі дії режимів переходів); відкритість – автономність (оскільки зміни передбачають збереження автентичності); незавершеність (через наявність резервів раніше не властивого, не виявленого); мінливість – стійкість (оскільки належною мірою відчужений, відмежований від зовнішніх умов і водночас пластичний, гнучкий, здатний до трансформації своїх частин відповідно до їхньої зміни за збереження автентичності через підтримання на певному рівні життєво важливих констант у процесі взаємодії із середовищем.

3. В умовах глобалізації і становлення «всесвітнього буття людей» як єдиного загальнопланетарного цілого розвиток творчих значущих та адекватних сучасним запитам цивілізованого світу потенцій людини доцільно аналізувати через призму рівня її розвитку, який когерентний соціальному простору. Особистість є найвищим рівнем розвитку людини, являючи собою унікальну інтеграцію суб'єктивності та сукупності соціально значущих властивостей, що є результатом взаємодії зі світом і свідчить про реалізовану потенційну здатність індивіда засвоювати зовнішні сенси та реалізувати себе у світі.

На історичних та індивідуальних зразках доведено, що творчий потенціал особистості може визначати пограничні ситуації її буття, нейтралізуючи механізми регуляції. Виявлені ризики трансгресії, зокрема у формі екстатичності, одержимості особистості, які наділені винятковою силою, переконують у необхідності усвідомлення тотальної відповідальності за вибір і форму творчого втілення в сучасному світі. Авторським внеском у розроблення завдань філософії освіти є концепція творчого потенціалу особистості, що якісно параметризований атрибутами гідності, свободи й відповідальності. Відтак індикаторами розвитку творчого потенціалу в просторі освіти мають бути такі складники: домінантна

орієнтація на самозбереження та збереження світу; визнання нелінійності й невизначеності змін і розвитку; доцільність творчих дій; інноваційний характер освіти впродовж життя; висхідна динаміка освітнього рівня суб'єкта творчості.

4. Онтогенетичний розвиток особистості вважаємо матричною формою для розвитку творчого потенціалу як процесу переведення неосяжної потенційності в реальність, що супроводжується трансформацією й переходом на вищу стадію та не засвідчує жорсткої детермінації. Сенс розвитку творчого потенціалу ми вбачаємо в становленні нових структурних складників та взаємозв'язків між ними. Розвиток особистості передбачає поступове набуття автономії, саморегуляції поведінки, особистісний контроль її механізмів та дає змогу досягнути онтогенез творчого потенціалу від рівня локалізації згорнутого творчого ресурсу в несвідомих пластах на стадії симбіотичної єдності до вищого рівня його інтеграції зі світом на засадах тотальної відповідальності. Стадійний розвиток не вичерпує складної системи творення смислів у самій системі творчого потенціалу, а рівень розвитку особистості постає передумовою рівня складності процесів саморегуляції та самоорганізації, які визначають його розвиток.

5. Розвиток творчого потенціалу експліковано як зміну станів порядку-стабільності і хаосу-ентропії. Для творчого потенціалу особистості характерна спрямованість на перехід від однієї стадії до іншої. Кожен наступний етап інтегрує досвід, отриманий на попередніх. Ентропійний пласт творчого потенціалу особистості (хаос) потенційно містить у собі можливість його виходу за межі встановлених зразків, традицій, знань, можливостей, оскільки збільшує різноманітність, стохастичність системи і, як наслідок, непередбачуваність її активності. Випадковість додає до процесу розвитку елементи непередбачуваності і спрямовує незворотність змін багаторівневої спонтанної дезінтеграції. Вона відображає принциповий стрибок у розвитку й наділена екстенсивною диференціацією структур і функцій творчого потенціалу. Через латентну неосяжність він приречений на трансгресію як можливість виходу на принципово нову, непередбачувану еволюційну перспективу.

6. Регуляція творчого потенціалу ґрунтована на принципах гомеостазису та ієрархічності. Гомеостазис є свідченням стану стійкості, стабільності, на рівні первинної соціалізації особистості його забезпечують функції захисних механізмів. За рівнем свідомої активності диференційовано такі різновиди: авторегуляцію творчого потенціалу (на основі примітивних, автоматичних, переважно несвідомих, захисних механізмів); селф-регуляцію (на підставі вищих захисних механізмів, що передбачають часткове усвідомлення); саморегуляцію (на основі свідомої саморегуляції на рівні розвитку атрибутивного інтегративу особистості: гідності, свободи та відповідальності). Принцип ієрархічності в регуляції творчого потенціалу орієнтує на розуміння змісту структурної ієрархії, яка може трансформуватися в процесі розвитку.

Самоорганізація творчого потенціалу особистості ґрунтована на принципах, що характеризують фазу трансформації. Принцип нелінійності постає динамічною властивістю, виявленою в непередбачуваній неоднозначній активності щодо визначення варіативних, якісно різних результатів, способів і стратегій еволюції за відсутності кореляції між вихідними потенційними творчими показниками та

можливістю їх реалізації за певних, зокрема спеціально організованих, умов. Принцип відкритості визначає можливість постійного обміну особистості з навколишнім простором, доступ до зовнішньої інформації, вплив флуктуацій та трансформацію творчого потенціалу. Принцип нестійкості, що загострює вибір, зумовлює «гранатний» стан, пов'язаний із ситуаціями появи нового. Принцип емерджентності визначає найважливішу інтеграційну ознаку творчого потенціалу, у якій відображений ефект цілісності. Емерджентність виявляє потенцію, яка раніше перебувала у згорнутому стані.

Творчий потенціал особистості реалізований у вигляді індивідуальної стратегії, що, як модель досягнення цілей, передбачає інтегрований досвід особистості та рівень особистісного розвитку здібностей, її загальної інтелектуальної культури й рівня творчої активності. Індивідуальна стратегія зумовлена домінуванням саморегуляції чи самоорганізації. Процес саморегуляції визначає адаптативну стратегію розгортання творчого потенціалу, у якій творчі здібності особистості, обдарування репрезентовані найчастіше у формі сублімації. Життєтворчу стратегію реалізації творчого потенціалу особистості спрямовує процес саморозвитку, а предметом творення стають не лише явища та об'єкти в зовнішньому просторі, а й внутрішній світ людини, який характеризує поява своєрідних новоутворень на основі самопізнання й самореалізації.

7. Розвиток творчого потенціалу особистості в просторі освіти досяжний на основі їх сумірності. Ресурсом простору освіти є його трансформація до таких параметрів: необмеженості територіально-часовими вимірами; нелінійності відкритості динамічно цілісних трансформативних процесів інтерсуб'єктної взаємодії в інформаційній мережі глобальної комунікації. Простір освіти інтегрує такі складники: предметні, інформаційно-технологічні, чуттєво-емоційні, знаково-символічні, раціонально-інтелектуальні й інтуїтивно-духовні реальності; культурно-історичний досвід людства, знання сучасного світу й перспективу людської цивілізації; архаїчний зміст колективного несвідомого, досвід індивідуального історичного розвитку особистості із трансперсональним досвідом; формально-структурований, формалізований, стихійний, формалізований способи отримання знань; особистий, соціальний, транскультурний досвід; процеси інтеграції та диференціації, які забезпечують його динамічну стабільність.

8. Модель розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти передбачає переходи, які сама особистість може реалізувати частково, залежно від рівня розвитку свідомості, непослідовно, безвідносно до віку. Найбільш загальними є 9 кроків, кожен із яких передбачає розвивальний потенціал: кризовий стан; рефлексія актуального стану; трансгресія; прийняття та визнання значущості пережитого досвіду; визначення діапазону можливих перспектив на основі трансформаційних новоутворень; стратегічне планування діяльності; усвідомлення відповідальності власної творчої реалізації; набуття компетентностей і впевненості в реалізації продуктивної життєтворчості; реінтеграція свого життя на основі умов, продиктованих новою смисловою перспективою. Модель розвитку творчого потенціалу є альтернативною в арсеналі засобів сучасного простору освіти з метою досягнення динамічної відповідності особистості світові, який невпинно і стрімко розвивається.

9. Рефлексивний дискурс обґрунтований продуктивним засобом розвитку творчого потенціалу особистості. Рефлексивний дискурс постає у вигляді ланцюга рефлексивних актів, що реалізовані у внутрішній комунікації та спрямованих на інтерпретацію як власного стану під впливом інтерсуб'єктивної діяльності, так і поведінки партнера взаємодії з подальшою самокорекцією й контролем власної діяльності. Окрім зовнішньої вербальної інтеракції, у процесі обміну інформацією відбувається внутрішня суб'єкт-суб'єктна взаємодія. На основі самоспоглядання в конкретній ситуації й переживання та осмислення цих процесів постає новий образ особистості, відображений у свідомості. Когнітивно-емоційні процеси, що зумовлені комунікативно-рефлексивним процесом, реалізовані у формі внутрішнього мовлення й відкривають змісти творчого потенціалу особистості. Рефлексивний дискурс забезпечує творчу трансформацію актуального потенційного стану особистості за рахунок інтеграції новоутворених змістів у стан можливих потенцій.

10. Фундаментальну основу для пізнання й розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти визначають принципи відповідальності, гідності, довіри, кордомедійності, рефлексії, динамічної цілісності, інтеграція яких у систему дієвих принципів сучасної освіти сприятиме її якісній трансформації в напрямі до інноваційності. Обґрунтовані принципи є несуперечливфі, взаємодоповнювані та відкриті, вони слугують підґрунтям для інтеграції всіх аспектів простору освіти в єдину концепцію розвитку особистості.

11. Імплементация концепції розвитку творчого потенціалу в просторі освіти можлива на засадах циклічної причинності з урахуванням властивостей складних систем та їх коеволюції. Для процесу імплементации концепції розвитку творчого потенціалу характерні такі ознаки: відкритість і перманентне поповнення інноваційною інформацією з продуктивних джерел; динамічність, орієнтація на діапазон альтернатив розвитку творчого потенціалу особистості та її вирішальну роль у власному здійсненні на основі ціннісних установок та індивідуальних цілей. Водночас пропонується робота не вичерпує досліджуваної проблеми, а передбачає системну діяльність із підвищення рівня інформованості учасників освітньої взаємодії стосовно особливостей розвитку творчого потенціалу особистості в практиці післядипломної освіти педагогічних працівників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Коновальчук В. І. Творча особистість у просторі освіти : монографія / В. І. Коновальчук. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 393 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Коновальчук В. І. Сутність та еволюція довіри у сучасному освітньому просторі /В. І. Коновальчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». –

Додаток 4 до Вип. 31 : Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Київ : Гнозис, 2014.– С. 326–333.

3. Коновальчук В. І. Характер розвитку простору освіти/ В. І. Коновальчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 1 до Вип. 35 : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2014. – С. 196–205.

4. Коновальчук В. І. Становлення та сутність поняття «простір освіти» / В. І. Коновальчук // Людинознавчі студії : Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. – Вип. 13 : Філософія. – Дрогобич, 2014. – С. 191–204.

5. Коновальчук В. І. Онтологічний статус поняття «простір освіти» / В. І. Коновальчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» / ред. колегія : І. Д. Пасічник, М. О. Зайцев та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 16. – С. 54–60.

6. Коновальчук В. І. Сутність поняття «цілісність особистості» у системі філософського знання / В. І. Коновальчук // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Вип. 45 (частина I). – Харків : ХНПУ, 2015.– С. 154–168.

7. Коновальчук В. І. Проблема творчого потенціалу особистості у філософії освіти / В. І. Коновальчук // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – Вип. 99 (8). – Київ, 2015.– С. 302–306.

8. Коновальчук В. І. Рефлексія як спосіб розвитку творчого потенціалу у просторі освіти / В. І. Коновальчук // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Вип. 7. – Одеса, 2015. – С. 74–78.

9. Коновальчук В. І. Сутність та особливості стратегій розвитку простору освіти / В. І. Коновальчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» / ред. колегія: І. Д. Пасічник, М. О. Зайцев та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 178. – С. 76–82.

10. Коновальчук В. І. Особливості розвитку творчого потенціалу особистості / В. І. Коновальчук // Наукове видання «Актуальні проблеми філософії та соціології». – Вип. 8.– Одеса, 2015. – С. 80–84.

11. Коновальчук В. І. Сутність та значення довіри у просторі освіти / В. І. Коновальчук // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». – № 31 (364). – Черкаси, 2015. – С. 44–52.

12. Коновальчук В. І. Онтологічний сенс кордоцентризму у філософії освіти / В. І. Коновальчук // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія». Вип. 32. – Дрогобич, 2015. – С. 200–212.

13. Коновальчук В. І. Розвиток творчого потенціалу особистості у просторі освіти / В. І. Коновальчук // Парадигма пізнання: Гуманітарні питання. – № 3 (6), 2015.– С. 90–106.

14. Коновальчук В. І. Реалізація творчого потенціалу особистості / В. І. Коновальчук // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – Вип. 105 (2). – Київ, 2016. – С. 215–218.

15. Коновальчук В. І. Синергетичний підхід у дослідженні простору освіти / В. І. Коновальчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 2 до Вип. 35, Том II (14) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – Київ : Гнозис, 2015. – С. 166–174.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування:

16. Коновальчук В. И. Психологическое здоровье как ценность образовательного пространства / В. И. Коновальчук // Балтийский гуманитарный журнал. – 2013. – № 2 (3). – С. 13–16.

17. Коновальчук В. И. К вопросу творческого развития личности / В. И. Коновальчук // Балтийский гуманитарный журнал. – 2013. – № 4 (5). – С. 20–24.

18. Коновальчук В. І. Філософські засади освітнього простору / В. І. Коновальчук // Sciece and Educationa New Dimension. Humanities and Social Science, II (3). – Vol. 18. – Issue, 2014. – С. 11–15.

19. Коновальчук В. І. Довіра як чинник розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти / В. І. Коновальчук // Sciece and Educationa New Dimension. Humanities and Social Science, III (11). – Vol. 67. – Issue, 2015. – С. 22–26.

20. Konovalchuk V. I. Cordos-mediation in solvingofmoderne ducationcontra dictionis (Кордомедійність у вирішенні суперечностей сучасної освіти) / V. I. Konovalchuk // INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE (ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ). – Том 1. – № 1 (1). – Дубаї, 2016. – P. 58–64.

21. Konovalchuk V. I. Philosophical understanding of cordos-mediation in the development of the creative potential of a personality / V. I. Konovalchuk // Scientific discussion. – Vol. 1 (No 4). – Praha, Czech republic, 2017. – С. 33–37.

22. Konovalchuk V. I. Responsibility in the regulation of creativity potential / V. I. Konovalchuk // Innovative solutions in modern science. – № 1 (10). – Дубаї, 2017. – P. 141–150.

23. Konovalchuk V. I. Philosophyc understanding of the personality's creative potential analysis method / V. I. Konovalchuk // Znanstvenamisel journal. – № 3. – 2017. The journal is registered and published in Slovenia. – P. 93–98.

24. Konovalchuk V. I. To the question of coorelation of micro- and macrocosm in the education philosophy / V. I. Konovalchuk // Proceedings of the 5th International conference on Eurasian scientific development. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. –Vienna, 2015. – P. 155–161.

Публікації в інших наукових виданнях, матеріали конференцій:

25. Коновальчук В. І. Формування глибинно-психологічних механізмів соціальної адаптації особистості / В. І. Коновальчук // Вісник Інституту розвитку дитини : збірник наукових праць.. – Вип. 14. – Київ, 2011. – С. 143–149.

26. Konovalchuk V. I. Holistic principle of personality's creative potential / V. I. Konovalchuk // Proceedings of the 5th International Congress on Social Sciences and Humanities. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2015. – P. 133–139.

27. Коновальчук В. І. Роль ексквізитних ситуацій дитинства у своєрідності життєвої реалізації особистості / В. І. Коновальчук // Актуальні проблеми і сучасні тенденції розвитку психології і педагогіки : збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, Лондон, 2011 р.). Регіональна попередня програма проекту Міжнародної Академії Наук і Вищої Освіти (Лондон, Великобританія) «Чемпіонат Світу, континентальні, національні та регіональні першості з наукової аналітики, 2011. – С. 149–152.

28. Коновальчук В. І. Характер розвитку простору освіти / В. І. Коновальчук // Збірник наукових праць IX Міжнародної науково-практичної конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (20–22 листопада 2014). – Київ, 2014. – С. 196–205.

29. Коновальчук В. І. Цілісність особистості у філософії освіти / В. І. Коновальчук // Науковий потенціал 2015 : Матеріали XI Міжнародної наукової інтернет-конференції (16–18 березня 2015). – С. 66–73.

30. Коновальчук В. І. Антропологічні засади розвитку особистості у освітньому просторі / В. І. Коновальчук // Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього : збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (22–23 травня 2015). – Одеса, 2015. – С. 65–67.

31. Коновальчук В. І. Еволюційна динаміка простору освіти / В. І. Коновальчук // Сучасний вимір психології та педагогіки : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 травня 2015). – Львів, 2015. – С. 78–82.

32. Коновальчук В. І. Еволюційний характер розвитку простору освіти / В. І. Коновальчук // Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі : збірник наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 липня 2015). – Одеса, 2015. – С. 65–67.

33. Коновальчук В. І. Генеза концепту творчості у системі філософських знань / В. І. Коновальчук // Інновації та традиції в сучасній науковій думці : Матеріали IV Міжнародної наукової інтернет-конференції (17–19 серпня 2015). – С. 131–138.

34. Коновальчук В. І. Принцип кордоцентризму у просторі освіти / В. І. Коновальчук // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (25–26 вересня 2015). – Львів, 2015. – С. 28–31.

35. Коновальчук В. І. Довіра як основа освітнього простору / В. І. Коновальчук // Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa myślinformacyjnej nejpowieki – 2014». – Vol. 13. Politologija. Filozofia. – Przemysł : Naukaistudia, 2014. – S. 51–55.

36. Коновальчук В. І. Творчий розвиток особистості у освітньому просторі / В. І. Коновальчук // Materiály X Międzynarodowej vědecko-praktická conference «Vědaatechnologie: krokdbudoucnosti – 2014». – Díl 14. Filosofie. Politické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science», 2014. – S. 22–25.

37. Коновальчук В. І. Развитие творческого потенциала личности в образовательном пространстве / В. І. Коновальчук // Инновации в современном образовании: опыт и перспективы : сборник материалов Международной научно-практической конференции (30 октября 2014 г., Могилев) / Ред. совет: И. А. Старовойтова и др. – Могилев : УО «МГОИРО», 2014. – С. 6–10.

38. Коновальчук В. І. Розвиток особистості у освітньому просторі / В. І. Коновальчук // Збірник статей учасників II Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні проблеми практичної психології». – Дрогобич, 2015. – С. 21–27.

39. Коновальчук В. І. Глибинно-психологічні детермінанти життєтворчості особистості / В. І. Коновальчук // Збірник наукових статей (за матеріалами I Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Вип. 1. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2007. – С. 76–82.

40. Коновальчук В. І. Глибинно-психологічні механізми соціальної адаптації особистості / В. І. Коновальчук // Вісник Чернівецького університету : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2007. – С. 56–62.

41. Коновальчук В. І. До проблеми інтрапсихічних детермінант оптимізації екологічної взаємодії людини та навколишнього середовища / В. І. Коновальчук // Збірник наукових статей (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Миколаїв, 2007. – С. 72–82.

42. Коновальчук В. І. Психологічні аспекти креативної реалізації учня у педагогічній діяльності / В. І. Коновальчук // Педагогічний вісник. – № 1–2. – Черкаси : ЧОПОПП, 2013. – С. 76–80.

43. Коновальчук В. І. Психологічні механізми віктимних схильностей особистості / В. І. Коновальчук // Технологія новаторських та перспективних підходів у ліквідації насилля по відношенню до жінок : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Життя без насилля». – Черкаси, 2013. – 85 с.

44. Коновальчук В. І. До проблеми психологічних чинників життєтворчості особистості / В. І. Коновальчук // Наукові записки Малої академії наук України : збірник наукових праць. – Вип. 1. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2013. – С. 235–247

45. Коновальчук В. І. Роль креативного учителя у розвитку творчого потенціалу учня / В. І. Коновальчук // Наукові записки Малої академії наук України : збірник наукових праць. – Вип. 2. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2013. С. 89–96.

46. Коновальчук В. І. Взаємозв'язок психологічного здоров'я та творчого розвитку особистості / В. І. Коновальчук // Наукові записки Малої академії наук України : збірник наукових праць. науки. – Вип. 3. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ». – 2013. – С. 440–448

47. Коновальчук В. І. Роль творчого розвитку особистості у збереженні її психологічного здоров'я / В. І. Коновальчук // Матеріали V Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / упор.: Г. А. Назаренко. – Черкаси : ЧОПОПП, 2013. – С. 121–127

48. Коновальчук В. І. До проблеми становлення поняття простір освіти / В. І. Коновальчук // Наукові записки Малої академії наук України : збірник наукових праць. – Вип. 6. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ». – 2014. – С. 62–71.

49. Коновальчук В. І. Психологічні умови розвитку креативного потенціалу особистості : науково-методичний посібник / В. І. Коновальчук. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2012. – 121 с.

50. Коновальчук В. І. Довідник психолога з методик дослідження складових навчально-дослідницьких умінь у дітей дошкільного і шкільного віку / В. І. Коновальчук, Т. І. Чернецька, Л. С. Голодюк, О. М. Шишова, А. М. Гельбак, Т. М. Рашкова, Н. І. Ніколенко. – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2014. – 384 с.

51. Коновальчук В. І. Практика творчого розвитку молодших школярів : науково-методичний посібник / В. І. Коновальчук, Л. В. Бойченко – Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2013. – С. 5 – 68.

52. Коновальчук В. І. Глосарій основних понять / В. І. Коновальчук, Н. І. Лісова, Н. М. Лобенко // Уроки довіри у сучасній школі : навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи / За заг. ред. Н. І. Лісової. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – С.185–241.

АНОТАЦІЇ

Коновальчук В. І. Розвиток творчого потенціалу особистості у просторі освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Інститут вищої освіти НАПН України. – Київ, 2017.

У дисертації зроблено філософське обґрунтування концепції розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти в умовах трансформації смислів і викликів сучасного світу та глобальної орієнтації на сталий розвиток.

На засадах міждисциплінарного підходу з'ясовано зміст творчого потенціалу особистості, необхідність його розвитку і реалізації на основі особистісної відповідальності. Запропоновано авторську покрокову модель та обґрунтовано потенційні властивості рефлексивного дискурсу як засобу розвитку творчого потенціалу особистості в просторі освіти. Експліковано ресурс розвитку простору освіти на основі його сумірності творчому потенціалові особистості. Фундаментальними засадами розвитку творчого потенціалу особистості визначено принципи відповідальності, довіри, гідності, рефлексії, динамічної цілісності, кордомедійності. Їхня інтеграція в систему дієвих принципів сучасної освіти сприятиме продуктивному розвитку творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: творчий потенціал особистості, розвиток, саморегуляція, самоорганізація, трансгресія, рефлексивний дискурс, простір освіти, свобода, гідність, відповідальність.

Коновальчук В. И. Развитие творческого потенциала личности в пространстве образования. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Институт высшего образования НАПН Украины. – Киев, 2017.

В диссертации представлена философская разработка концепции развития творческого потенциала личности в пространстве образования в условиях трансформации смыслов и вызовов современного мира и глобальной ориентации на устойчивое развитие. На основании междисциплинарного подхода исследовано содержание творческого потенциала личности, развитие и реализация которого предполагает необходимость личной ответственности. Предложена авторская пошаговая модель и обоснованы потенциальные свойства рефлексивного дискурса как средства развития творческого потенциала личности в пространстве образования. Эксплицирован ресурс развития пространства образования на условии его соразмерности творческому потенциалу личности. Фундаментальными для развития творческого потенциала личности определены принципы ответственности, доверия, достоинства рефлексии, динамической целостности, кордомедийности. Их интеграция в систему действенных принципов современного образования способствует продуктивному развитию творческого потенциала личности.

Ключевые слова: творческий потенциал личности, развитие, саморегуляция, самоорганизация, трансгрессия, рефлексивный дискурс, пространство образования, свобода, достоинство, ответственность.

ANNOTATION

Konovalchuk V. I. Development of personal creative potential in the educational space. – The qualification scientific work. Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophical Sciences, specialty 09.00.10 – Philosophy of Education. – Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The research presents philosophical substantiation of the concept of the personal creative potential development in the educational space under the conditions of modern challenges, sense transformations and global orientation to constant development.

On the basis of the interdisciplinary approach the author substantiates the essence of the personal creative potential as a dynamically integrated resource of personal needs, skills, qualities and capabilities for which latency, nonlinearity of development, multi-meaning, non-stability, unpredictability, transgression ability are typical. The transgressive transition defines a range of new goals, uniqueness, unpredictability of personality creating patterns and is the main resource of the productive life fulfillment, society and civilization progressive development. It is noted that transgression corresponds to high risks of destructive consequences in the process of creative potential realization.

Personal responsibility is proved to be the necessary condition of personality's creative potential development in the ontogenesis. The following indicators of the responsible creative realization have been defined: the dominant orientation to self-and

world preservation; acceptance of nonlinearity and uncertainty of changes and development; expediency of creative accomplishment; life-long innovative education; educational level of the personality involved into the creativity development.

The development of personal creative potential as a change of transient states of stability and variability has been researched. The level of personality development is the background for the complexity level of self-regulation and self-organization processes that determine the creative potential development. By the content of conscious components in self-regulation the author distinguishes: auto-regulation of creative potential that is carried out on the basis of primitive, automatic, mainly unconscious defense mechanisms; self-regulation which is based on higher defense mechanisms with awareness elements; personal regulation that is based on conscious regulation on the level of formation and development of the individual's attributive integral: dignity, freedom and responsibility. It is stated that in the process of development, personal creative resource is able to acquire new properties and achieve a new, higher level of interaction with the world on the basis of transformations. It is noted that such ability is accompanied by self-organization process and regulatory processes destabilization. Creative potential transformation is based on the principles of nonlinearity, openness, non-stability, and endurance.

The author analyzes the correlation between the nature of the creative potential realizing strategy and the level of personal development and indicators of the correlation of creative potential self-regulation and self-organization. The background of the individual strategy is determined by the dominant transient process of creative potential development. On the basis of self-regulation, the adaptive strategy for the creative potential realization is substantiated. Life creativity strategy is determined by self-organization process dominance. It is stressed that life creativity strategy supposes permanent self-development.

Education should contribute to the constant personal long-life development and creative transformation. The equivalence of education and personal creative potential enables personality formation and productive creative realization. The necessity of transformation of the existing education system aimed at its openness, atmosphere of freedom and spontaneity while implementing the inter-subjective interaction is emphasized.

The usage of the category «educational space» is proved to be expedient with regard to the essence and features of the personal creative potential. The educational space is analyzed as the unique phenomenon of obtaining experience for the purpose of self-development, creative perfection, constructing of the personality's spiritual world. Taking into account the challenges of the contemporary world concerning the creative potential development, the educational space is defined as a nonlinear, dynamically open, integral, transformative process of inter-subjective interaction without time and territory limits in the global communication network.

It is emphasized that permanent creative development of the individual is possible under the conditions of long-life education. It is revealed that the logics of transformational learning corresponds to the potential for development, to the creative

transgression of the individual, the ability to cognize, expand and direct personality's development to the responsible life creativity.

The author suggests a step-by-step model of the creative potential development as the most general possible scheme of individual self-realization. It is emphasized that the model contains transitions that can be carried out by the personality partly depending on the level of consciousness, without consistency and regardless of age. The following nine steps are argued to be expedient as the most common: exquisite experience, state reflection, transgression, acceptance and validation of the important experience, determining the range of possible perspectives based on the transformation results, strategic planning, awareness of the own responsibility for creative realization, gaining competence and confidence in implementation of productive life creativity, life reintegration on the basis of conditions defined by a new semantic perspective.

The reflexive discourse is identified as a highly effective means of developing personal creative potential in the educational space. It is argued that such potential features of discourse as openness, nonlinear character, dynamic integrity, unpredictability, transgressiveness combined with the functions of reflection, providing complex self-cognition processes, latent senses decoding and transformation correspond to the possibilities of personal creative potential development.

The fundamental principles of the creative potential development in the educational space are the principles of responsibility, trust, dignity, reflection, holistics, and cordos-mediation. It is emphasized that the principles stated above are consistent, complementary and able to transform education in the direction of the personal adequacy. Their integration into the system of effective principles of modern education will contribute to the productive development of personal creative potential.

Key words: personal creative potential, development, self-regulation, self-organization, transgression, reflexive discourse, educational space, dignity, freedom, responsibility.